

Arap Dilinde İ'râb Olgusu

Mehmet Sıdık Özalp*

Öz

Bu makalede Arap dilinde İ'râb olgusu ele alınmıştır. Bu kapsamda konuyla ilgili temel kavramlardan olan İ'râb, binâ, mu'rab ve mebnînin tanımı yapılmıştır. İ'râbın mahiyeti hususunda farklı iki ekol temsilcileri tarafından öne sürülen görüşlere yer verildikten sonra İ'râbın özgünlüğü, faydaları, çeşitleri ve göstergeleri açıklanmıştır. Bu bağlamda İ'râbla ilgi çeşitli konular, soru-cevap şeklinde işlenmiştir. Ayrıca İ'râb-Nahiv, İ'râb-Sarf ve İ'râb-alfabe ilişkilerine dikkat çekilmiştir. Arapçanın da mensup olduğu Sami dil ailesine ait yazılarda sesli harflerin çoğu ile yardımcı fiillerin bulunmaması, Arap dilinde İ'râb ve isnat sistemlerinin üretilmesine neden olduğunu belirtilmiştir. Buna karşılık Hint-Avrupa dil ailesine mensup dillerde varlık (to be) fiillinin bulunduğu ve söz konusu dillerin çoğunda kullanılan Latin alfabesinde sesli harflerin büyük bir kısmının mevcut olduğundan, isnat ve İ'râb gibi sistemlerin kullanılmasına gerek duyulmadığına dikkat çekilmiştir.

Anahtar kelimeler: Arap dili, İ'râb

The Phenomenon of İ'râb in Arabic Language

Abstract

In this article the phenomenon of İ'râb in Arabic language is discussed. In this context the concepts associated with the subject such İ'râb, binâ, mu'rab, and mebnî are investigated. After the opinions put forward by the representatives of the two different schools on the nature of the İ'râb are included, the specificity, benefits, types and indicators of the İ'râb are explained. In this context, some subjects that relate to the İ'râb, are investigated in the form of questions-answers. In addition, the relations between İ'râb-Nahw, İ'râb-Sarf and İ'râb-alphabet are highlighted. It has been pointed out that Arabic language has İ'râb and isnâd systems because most of the vowel letters and the verb of existence (to be) are not found in the writings of the Sami language family, of which the Arabic is also a member. On the other hand, it has been mentioned that Indo-European language family does not have isnâd and İ'râb systems, since the verb of existence (to be) are found in languages belonging to this family and most of the vowel letters are found in the Latin alphabet that used in the majority of these tongues too.

Key Words: Arabic language, İ'râb

* Doktora öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı. [sozalp65@gmail.com]. <http://orcid.org/0000-0002-9547-7535>

Temel Kavramlar

İ'râb, Mu'rab, Mebnî ve Binâ

Âmillerin değişmesi neticesinde sözcüklerin sonlarında lafzî veya takdîrî olarak gerçekleşen değişime "i'râb" denir. Âmillerin değişmesi neticesinde sözcüklerin sonları değişmeyerek sükûn veya tek bir hareke üzerine sabit kalmasına da "binâ" denir.¹

(الارض), (السماء), (الرجل) ve (يكتب) örneklerinde de görüldüğü üzere etkisinde kaldıkları âmillerin değişmesi neticesinde sonu değişime uğrayan sözcüklere "mu'rab" denir. (أين), (من), (كتب) ve (اكتب) örneklerinde olduğu gibi âmillerin değişmesi neticesinde sonu değişmez ve tek bir hâl üzerinde sabit kalan sözcüklere ise mebnî denir.²

Mebnîler, (اكتب) ve (أين) örneklerinde olduğu gibi sükûn; (حيث) ve (كتبوا) örneklerinde olduğu gibi zamme; (كتب) ve (أين) örneklerinde olduğu gibi fetha ya da (هؤلاء) ve (جيتيد) örneklerinde görüldüğü üzere kesra olmak üzere dört kısma ayrılırlar. İsim ya da harflerden hangilerinin mebnî olup ya da olmadığını gösteren somut bir kriter yoktur. Bu iş tamamen kuralsız olup nakledildiği gibi değerlendirilir. Kimisi zamme, kimisi fetha, kimisi kesra ve kimisi de sükûn üzerine mebnî olur.³

Müberred (ö. 286/900), mütemekkin⁴ isimler ile muzari fiillerin mu'rab olduğunu belirtir.⁵ İbn Cinnî (ö.392/1002), mütemekkin isimler ve muzari fiiller mu'rab, diğerlerini ise mebnî olduğunu söyler.⁶

Hâşimî (ö. 1943), "Fiil ile harflerde asıl olan mebnî, isimlerde ise asıl olan mu'rab olmaktır. Kendisine nisve ve teokûd nûnları bitişenlerin dışında kalan muzari

¹ Kemaluddin Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *Esrârü'l-Arabiyye*, (Leiden-Hollanda: Brill Matbaası, 1886), 10.

² İbn Ebi'r-Rebî Ubeydullah b. Ahmed b. Ubeydullah el-Kureşî el-İşbîlî es-Sebtî, *el-Basît fi Şerhi Cümeli'z-Zeccâci*, nşr. Ayyâd b. İd es-Sübeytî (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1986), 1: 171-172; Mustafa Galâyînî, *Câmi'ü'd-dûrusi'l-Arabiyye* (Beirut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2005), 1: 18.

³ Galâyînî, *Câmi'ü'd-dûrusi'l-Arabiyye*, 1: 19.

⁴ Amillerin değişmesi neticesinde sonları da değişen sözcükler mütemekkin olarak kabul edilmiştir. Örneğin: (هذا زيداً), (رأيت زيداً) ve (مررت بزيد) cümlelerinde geçen (زيد) kelimesi mütemekkindir. Çünkü kelime sonunda bulunan (د) harfinin harekesi, örneklerde de görüldüğü gibi kelimenin önüne gelen âmillere göre değişime uğramıştır. Bkz. Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-üüma' fi'l-Arabiyye*, nşr. Fâiz Faris (Kuveyt: Dâru'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 2010), 9.

⁵ Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Muktadab*, nşr. Muhammed Abdülhalik Adîme (Kahire: Metâbi'u'l-Ehrâm et-Ticâriyye, 1994), 1: 141.

⁶ İbn Cinnî, *el-Luma'*, 9.

fillerin, mu'rab ile bazı isimlerin de mebnî olmaları istisnâ bir durum olarak kabul edilir" der.⁷

Yapılan tanımlardan da anlaşıldığı üzere âmillerden dolayı sonları değişime uğrayan sözcükler "mu'rab", sonları değişime uğramayanlarsa "mebnî" kabul edilmiştir. Âmillerden dolayı sözcüklerin sonlarında gerçekleşen değişim "i'râb", değişimin gerçekleşmeme durumu da "binâ" olarak görülmüştür.

İ'râbın Sözcük Anlamı

Arapça'da "İ'râb" sözcüğünün yazılışı (إعراب) olup, (أعرَب) fiilinin mastarıdır. (أعرَب زيد) cümlesinde bulunan (أعرَب) fiili, geçişsiz fiil olarak değerlendirildiğinde; "Zeyd Arapça konuştu.", "Kapura, depozito verdi" veya "Bir Arap atına sahip oldu." manalarında kullanılır. (أعرَب عما في نفسه) ise "İçinde geçenleri dile getirdi" manasını ifade eder. Hadiste geçen (أُئِمُّ تُعْرَبُ عَنْ نَفْسِهَا) cümlesi ise "Dul kadınlar, kendi adına kendileri karar verirler" manasında kullanılmıştır. (أعرَبت الشيء) "Güzelleştirdi ve düzeltti"; (أعرَبت الفرس) "Atı çayıra saldı" ve (أعرَب الله معدة البعير) "Devenin midesi bozuldu." demektir.⁸

Cevherî (ö. 393/1003) ise "أعرَبت كلامه", "İ'râbta hata yapmadı, düzgün konuştu" ve "أعرَبت بحجتيه", "Delilini açıkladı" örnekleriyle i'râbın manasını açıklamıştır.⁹

İbn Manzûr (ö. 711/1311), i'râbın; "nikâh, depozito yapmak, çirkin söz söylemek, açıklamak, beyan etmek, konuşmasını gerekçelere dayandırmak" gibi değişik manalarda kullanıldığını dile getirmiştir.¹⁰

Sâmerrâî, nahiv ilminde terim olarak kullanılan i'râb إعراب, sözcüklerin kapalılıklarını gidererek anlamlarını ortaya çıkarttığı münasebetiyle sözlükte "açıklamak" anlamında kullanılan i'râb إعراب ile ilişkili olduğunu belirtmiştir.¹¹

⁷ Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *el-Kavâidü'l-esâsiyye li'l-Lüğati'l-Arabiyye* (İstanbul: el-Mektebetü'l-Esâsiyye, t.y.), 29.

⁸ İbn Hişâm Cemâlüddin Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, *Şerhu'l-Lemhatü'l-bedriyye fi ilmi'l-lüğati'l-Arabiyye*, nşr. Hâdî Nehr, (Ürdün: Dâru'l-Yâzûrî'l-İlmiye lî'n-Neşri ve Tevzî, 2007), 1: 271.

⁹ Ebu Nasr İsmail b. Hammâd el-Fârâbî el-Cevherî, *Tâcu'l-luğa ve şihâhu'l-Arabiyye*, nşr. Ahmed Abdüülgafûr 'Attar, 4. Baskı (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1990), 1: 179.

¹⁰ İbn Manzûr Cemâlüddin Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukrim b. Ali b. Ahmed el-Ensârî el-İfrîkî el-Misrî, *Lisânü'l-Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr - Muhammed Ahmed Hasbullah - Haşîm Muhammed eş-Şâzelî, (Kahire: Dâru'l-Maârif, 2003), 4: 2865-2866.

¹¹ Fazıl Salih Sâmerrâî, *el-Cümletü'l-Arabiyye ve'l-ma'nâ*, (Ürdün: Dâru'l-Fikir, 2017), 27.

İ'râbın Terim Anlamı

İ'râbın terim anlamıyla ilgili yapılan tanımlara bakılırsa; i'râbın âmillerin değişmesi neticesinde sözcüklerin sonlarında gerçekleşen "değişim" olduğunu söyleyenler ile âmillerin değişmesi neticesinde sözcüklerin sonlarında oluşan "eser" (hareke) olduğunu belirtenler olmak üzere iki farklı ekol vardır. Söz konusu ekoller, "i'râbın hareketler olduğunu savunanlar" ile "i'râbın değişim olduğunu savunanlar" başlıkları altında ele alınacak bazı önemli temsilcilerinin görüşlerine yer verilecektir.

İ'râbın Hareke Olduğunu Savunanlar

İbn Harûf (ö. 609/1212), Şelevbîn (ö. 645/1247), İbn Hâcib (ö. 646/1249) ve İbn Mâlik (ö. 672/1274) gibi alimler, i'râbın hareke olduğunu savunmuşlardır. Bunlara göre (جاء زيداً), (رايت زيدا) ve (مررت بزيدا) cümlelerinde geçen (زيد) sözcüğünün son harfi olan dâl (الدال) üzerinde bulunan hareketlerde de görüldüğü gibi, âmiller tarafından yaratılan eser, i'râbtır.¹²

İbn Hâcib, *Kâfiye'*de: (الإعراب: ما اختلف آخره به) "*İ'râb, sonları değişime uğratandır.*" Molla Câmî (ö. 898/1492), *Kâfiye'*nin şerhinde: (الإعراب: ما . أي: حركة أوحرف . اختلف آخره . أي: بتلك الحركة أو الحرف . أي: آخر المعرب من حيث هو معرب ذاتاً أوصفة . به . أي: بتلك الحركة أو الحرف .) "*Kendisi ile mu'rab sözcüklerin sonu değişime uğrayan hareke ya da harflerdir.*" diye i'râbı tanımlamıştır.¹³

İ'râbın hareke olduğunu savunanlardan olan İbn Mâlik, "*Şerhu't-Teshil*" isimli eserinde: hareke, sükûn ya da bunların yerine geçebileceklerle meydana gelen ve mana üzerine inşa edilen sözcüklerin sonlarının dönüşümü i'râb olduğunu belirtmiştir. Konuyla ilgili (ضرب زيداً غلام عمر) örneğini vererek söz konusu dönüşümün bazen mananın değişmesi neticesinde daha yaygın olduğunu söylemiştir.¹⁴

Örnekte de görüldüğü üzere fail olan (زيد) sözcüğü zamme, mef'ûl olan (غلام) sözcüğü fetha ve muzâf ileyhi olan (عمر) sözcüğü ise kesre olarak dönüşümlerini gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla manaların değişimi neticesinde sözcüklerin sonlarında dönüşüm meydana gelmiştir.

¹² İbn Hişâm, *Şerhu'l-Lemhatü'l-bedriyye*, 1: 271/275.

¹³ Nûreddîn Abdurrahman Molla Câmî, *el-Fevâidü'z-Ziyâtiyye* (İstanbul: Şifa Yayınları, 2015), 67.

¹⁴ Cemâlüddîn Muhammed b. Abdullah b. Abdullah b. Mâlik et-Tâî el-Ceyyânî el-Endelüsî, *Şerhu't-Teshil*, nşr. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed Bedevî el-Mahtûn (y.y: Dâru hicir, 1990), 1: 33.

İbn Hişâm (ö. 761/1360) (الإعراب أثر ظاهرٌ أومقَدَّرٌ يَجْلِبُهُ العاملُ في آخر الكلمة) "İ'râb; âmillerin, kelimeler sonunda elde ettiği zâhirî (görünen) ya da takdîrî (varsayılan) eserlerdir." der.¹⁵

Süyûti (ö. 911/1505): İ'râbın hareketlerden ibaret olduğunu savunanların tezinin, doğru olduğunu söyler. Gerekçe olarak da değişimin somut bir şey olmadığını gösterir. Süyûti, ancak birden fazla pozisyon söz konusu olduğunda değişimden bahsedilebileceğini dile getirerek: "Eğer İ'râbı değişim olarak değerlendirirsek, değişim daha gerçekleşmediğinden sözcükler, baştan mebnî kabul edileceklerdir." der. Süyûti, İ'râbın "değişim" değil, "harekeler" olduğunu gösteren diğer bir gerekçe olarak da ref', nasb, cer ve cezimin İ'râb türlerinden sayılmasını göstererek şöyle devam eder: "Ref', nasb, cer ve cezim hareketlerdir. Eğer ref', nasb, cer ve cezim İ'râbın türleriyse, o zaman İ'râb da değişim değil hareketlerdir" der. Yine Süyûti, İ'râbın değişim olduğunu savunanların, kendi tezlerinin doğruluğunu ispatlamak amacıyla öne sürdükleri (حركات الإعراب) tamlamasını, (كل الدراهم) tamlaması gibi değerlendirerek "genelin özele izafesi" (إضافة الأعم إلى الأخص) olarak kabul etmiştir.¹⁶

İ'râbın Değişim Olduğunu Savunanlar

Sibeveyhi (ö. 180/796), Cürçânî (ö. 471/1078), A'lam¹⁷ (ö. 476/1083) ve müteahhir âlimlere göre İ'râb manevidir. Harekeler ise İ'râbın göstergeleridir. Bunlara göre İ'râb, sözcüklerin üzerinde bulunan âmillerin değişmesi sonucunda sözcüklerin sonunda lafzen veya takdirden gerçekleşen değişimin kendisidir.¹⁸

Bununla beraber değişim geniş bir kavramdır. Sözcüklerin başlarında, ortalarında ve sonlarında oluşan tüm değişimleri de kapsayabilir. Fakat "âmiller tarafından gerçekleştirilen değişim." denildiğinden ism-i tasgir olan (بِحَالٍ) ve cem-i teksîr olan (بِحَالٍ) sözcüklerinde de görüldüğü gibi sözcüklerin başında veya ortalarında oluşan değişimler, âmiller tarafından gerçekleştirilmediği için İ'râb olarak kabul edilmemiştir. Bu kapsamda sözcüklerin son harflerinde oluşan değişimler bile âmiller tarafından gerçekleşmiyorsa, İ'râb olarak değerlendirilemez. Örneğin (أخذت من ابنك), (أخذت من ابنك)

¹⁵ Cemâlüddîn Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, *Katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ*, nşr. Muhammed Yasır Şeref (Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1990), 35.

¹⁶ Süyûti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*, nşr. Abdul'âl Sâlim Mekrem (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 1: 172/173.

¹⁷ Yusuf b. Süleyman b. İsa eş-Şentemerî el-Endelüsî Ebü'l-Haccâc (el-A'lem) olarak bilinir. Edebiyat, şiir ve dil alanında yetmiş bir şahsiyettir. Hicri 410 senesinde Şentemerîye'de doğmuş ve 476 senesinde İşbiliye'de vefat etmiştir. Bakınız: İbn Hişâm, *Şerhu'l-Lemhatü'l-bedriyye*, I, s. 273. (dipnot)

¹⁸ Ebu Bekr Abdulkahir b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cürçânî, *el-Cümel/el-Cürçânîye*, nşr. Ali Haydar (Dımaşk: Mektebetu Mecmeu'l-Luğati'l-Arabiye, 1972), 6; Süyûti, *el-Eşbâh*, 1: 173; İbn Hişâm, *Şerhu'l-Lemhatu'l-bedriyye*, 1: 271/275.

(مَنْ الغلام) ve (مَنْ امامه)¹⁹ cümlelerinde geçen (من) sözcüğünde oluşan değişimler, her ne kadar sözcüğün son harfinde gerçekleşmişse de i'râb olarak değerlendirilmemiştir.²⁰

İ'râbın değişim olduğunu belirten önemli bazı âlimler tarafından yapılan birkaç tanımı örnek olarak vereceğiz.

Harîrî (ö. 516/1122): *İ'râb, sözcüklerin son harflerinin, âmillere göre değişime uğrama işlemine denir.*²¹

Enbârî (ö. 577/1181): *İ'râb, sözcüklerin son harflerine ait olan hareketlerin, âmillerin değişmesiyle beraber lâfzen veya takdiren değişime uğramalarıdır.*²²

Ebû Hayyan (ö. 745/1344), *İ'râb, kelimelerin sonunda ya da kelimelerin sonu olarak kabul edilen yerde, üzerlerinde bulunan âmillerin etkisiyle gerçekleşen değişimdir, der.*²³

Çârperdî (ö. 746/1346): *İ'râb, âmillerin değişmesi neticesinde kelimelerin sonunda oluşan değişimdir.*²⁴

İbn Hişâm: *İ'râb, âmillerin sözcüklerde yarattığı değişimdir.*²⁵

İbn İyâz (ö. 544/1149), Arap dil bilimcilerin çoğunluğu tarafından i'râbın hareketler değil, değişim olduğu görüşünün desteklendiğini iddia etmiştir. Gerekçe olarak "i'râb hareketleri" (حركات الإعراب) tamlamasını, mebnîlerde de hareke ve harflerin bulunabilme durumunu, vakıf halinde hareketlerin bulunmayışını, sükûnun da bazı durumlarda i'râb sayılmasını ve i'râb tanımında da "değişim" kavramının kullanılmasını göstermiştir. Çünkü söz konusu tamlama, hareke ile i'râbın farklı şeyler olduğunu gösterir. Bununla beraber hareke ile harflerin mu'râb kelimelere özgü olmadıkları aynı zamanda mebnîlerde de bulduklarından i'râbın değişim olduğu tezini destekler niteliktedir. Aynı şekilde vakıf ile sükûn durumlarında da hareketlerin bulunmamasına rağmen i'râb olarak değerlendirilmeleri ile

¹⁹ (أخذت من الغلام) cümlesinde nûn (ن) kesralı (أخذت من الغلام) cümlesinde ise nûn (ن) fethalı ve (مَنْ امامه) cümlesinde (أمامه) sözcüğünde bulunan hemzenin (إ) harekesi olan fetha, nûn (ن) harfine nakledilmek suretiyle nûn (ن) harfi fethalı olmuştur. Bkz. İbn Hişâm, *Şerhu'l-Lemhatü'l-bedriyye*, 1: 271/275.

²⁰ İbn Hişâm, *Şerhu'l-Lemhatü'l-bedriyye*, 1: 271/275.

²¹ Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed b. Osman el-Harîrî, *Şerhü Mülhati'l-i'râb*, nşr. Ahmed Muhammed Kasım (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2002), 79.

²² Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, 10.

²³ Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân el-İmâm Esirü'd-din Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfü'd-darab min lisâni'l-Arab*, nşr. Ramazan Abdultevvab - Receb Osman Muhammed (Kahire: Mektebetü'l-Hncî, 1998), 833.

²⁴ Fahrüddin Ahmed b. Hasan el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Muğni* (İstanbul: Şifa Yayınları, 2012), 8.

²⁵ İbn Hişâm, *Şerhu'l-Lemhatü'l-bedriyye*, 1: 271.

değişimin manevi olma durumu da i'râbın hareketler değil, değişim olmasını gerektirmektedir. İ'râbın hareketler olduğunu savunanlar ise, İbn İyâz'ın öne sürdüğü gerekçeleri sırasıyla şu şekilde çürütmüşlerdir: Birincisi, "i'râbın hareketleri" denilebileceği gibi "binânın hareketleri" de denilebilir. Dolayısıyla hareketler genel, i'râb ise özeldir. İkincisi, hareketlerin tümü i'râb olduğunu savunmuyoruz. Sadece âmillerin değişimi sonucunda gerçekleşen hareketlerin i'râb olduğunu savunuyoruz. Âmillerin değişmesi sonucunda oluşan hareketler ise mebnîlerde yoktur. Üçüncüsü vakıf istisnai bir durumdur. Asıl olan vasil durumudur. Dördüncüsü, i'râbın hareket veya hareketin Hazfı olduğunu söylüyoruz, yani sükûn durumunda i'râb hareketin Hazfidir. Bundan dolayıdır ki İbn Hâcib, "İ'râb, mu'rab olan sözcüklerin sonlarının kendisiyle değişime uğramasıdır. Söz konusu değişim, bazı durumlarda hareketlerin varlığı ile gerçekleşirken bazı durumlarda da hareketlerin Hazfedilmeleriyle gerçekleşir" der. Beşincisi ise, i'râbın değişim olduğunu savunanlar, i'râbın manevi olduğunu dile getiren taraftır. Diğerleri ise başka bir şekilde tanımlamıştır. Dolayısıyla karşı tarafın tanımı hasımları aleyhine delil teşkil edemez.²⁶

Görüldüğü üzere birinci görüşe göre i'râb, âmiller tarafından sözcüklerin son harflerinde bırakılan iz yani hareketler iken ikinci görüşe göre ise âmiller tarafından sözcüklerde oluşturulan değişimin kendisidir.

Modern Arap dil bilimcilerinden Mehdî el-Mahzûmî (ö. 1414/1993), söz konusu iki ekol görüşleri dışına çıkarak i'râbı şöyle tanımlamıştır: "İ'râb, sözcük ve cümlelerin dilsel fonksiyonlarının ve gramerdeki değerlerinin göstergesidir."²⁷ der.

Mahzûmî'nin i'râb için yaptığı bu tanım, i'râbı değişim veya hareket olmaktan ziyade sözcük ve cümlelerin dilsel fonksiyonlarının ve gramer değerleri olarak görmesi, i'râba bilimsel bir açıdan bakılması gerekliliği gündeme taşımıştır.

İ'râbın Özgünlüğü

İbn Fâris (ö. 390/999), "Araplara özgü önemli ilimlerden biri de i'râb tır. Sözcüklerde manalar arasındaki karışıklık onun sayesinde giderilir. Metinlerin özü teşkil eden haberler, onunla bilinir. İ'râb olmasaydı fail, mef'ûlden; muzâf, mevsof'dan; taaccüp, istiḥşamdan... ayırt edilemeyecekti." der.²⁸

²⁶ Süyûtî, *el-Eşbâh*, 1: 173/175.

²⁷ Mehdî el-Mahzûmî, *Fi'n-nahvi'l-Arabî nakdün ve tevcihun*, (Beirut: Daru'r-Râidi'l-Arabî, 1986), 67.

²⁸ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Kazvîni er-Râzî, *es-Sâhubî fi fihri'l-luḡati'l-Arabiyyeti ve mesâlihâ ve süneni'l-Arabi fi kelâmihâ*, nşr. Ahmed Hasan Besec (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 43.

Arap diline özgü olan *î'râb*, Latin ile Alman dilleri dışında hiçbir dilde mevcut değildir. *Î'râb* sayesinde sözcük manaları arasındaki karışıklıklar giderildiği sebebiyle, sözcük anlamları arasında karışıklığı önleyen bir sistem olarak da değerlendirilebilir.²⁹

Sâmerrâî, *î'râb* sayesinde manaların açıklanabildiğini göstermek amacıyla hareketleri olmayan (أكرم الناس أحمد) örneğini vermiştir. Söz konusu cümle harekesiz olduğu zaman çok sayıda değişik anlamlar ifade edebileceğini belirtmiştir. Fakat (أكرم الناس أحمد) şeklinde okuduğumuzda, “İnsanlar, Ahmet’e saygı gösterdi”, (أكرم الناس أحمد) olarak ele aldığımızda, “Ahmet, insanlara saygı gösterdi”, (أكرم الناس أحمد) olarak değerlendirdiğimizde, “İnsanlar arasında en saygın olanı Ahmet’tir” ve (أكرم الناس أحمد) formunda okuduğumuz zaman ise, “Ahmet! İnsanlara saygı göster” demek olduğunu söylemiştir.³⁰

Sâmerrâî, *el-Cümletü'l-Arabiyye* isimli eserinde ise konuyla ilgili (لا يذهب محمود) ile (إنَّ مُحَمَّدَ حَاضِرٍ) örneklerini verir. Harekesiz olan (لا يذهب محمود) cümlesinin olumsuzluk veya yasaklama anlamlarından birini ifade edebileceğini söyler. Fakat cümlede geçen (يذهب) fiili merfû' olarak (لا يذهب محمود) şeklinde okunduğunda “Mahmut gitmiyor”; (يذهب) fiili meczûm olarak (لا يذهب محمود) denildiğinde ise “Mahmut gitmesin” demek olduğunu belirtir. Aynı şekilde (إنَّ مُحَمَّدَ حَاضِرٍ) denildiğinde (إنَّ) sözcüğünde bulunan (ن) harfi cezimli olarak okunduğu zaman, anlam olarak olumlu ya da olumsuzluk bildiren bir cümle olabilir. Ancak (ن) harfinden sonra gelen her isim de (إنَّ مُحَمَّدَ حَاضِرٍ) şeklinde merfû' olarak okunduğunda veya (إنَّ مُحَمَّدَ حَاضِرًا) örneğinde olduğu gibi ilk isim merfû' ikinci ismin mansûb olarak okunduğunda sadece olumsuzluk ifade edeceğini söyler. Eğer (إنَّ مُحَمَّدًا حَاضِرٍ) cümlesinde de olduğu gibi (إنَّ) harfinden sonra gelen ilk isim mansûb ikinci isim merfû' olarak okunduğunda, tıpkı (إنَّ مُحَمَّدًا حَاضِرٍ) cümlesi gibi pekiştirilmiş olumlu bir cümle olacağını dile getirmiştir.³¹

Sâmerrâî, Sami dil ailesine mensup olan kadîm dillerde *î'râb* olgusunun bulunduğu ve Arap dilinin de bu olguyu, ait olduğu Sami dil ailesinden miras olarak aldığını söyleyerek şöyle devam eder: Alman oryantalist Nöldeke “*Nebâtîler; ref' durumunda zammeyi, nasb durumunda fethayı cer durumunda ise kesrayı kullanıyorlardı.*” diye dile getirmiştir. Asur ve Babil dillerini içeren eski Akad metinleri, her iki dilde de *î'râb*ın bulunduğunu göstermektedir. Fasîh Arapça’da da olduğu gibi milattan önce 1750-1792 yıllarında eski Babil dilinde yazılmış olan Hammurabi Kanunu’nda da *î'râb*ın bulunduğu, failin merfû', mef’ûlün mansub, ref’in alamenti zamme, nasbın alamenti fetha ve cerrin alamenti kesra olduğunu görülmektedir. Sadece

²⁹ Mecd Muhammed el-Bâkir el- Berâzî, *Fıkhü'l-luğati'l-Arabiyye* (Ürdün: Dâru Mecd Lâvî li’-Neşr ve Tevzî, 1987), 24-25.

³⁰ Fazıl Salih es-Sâmerrâî, *Me’âni’n-nahv* (Ürdün: Daru’s-Selâttin, 2010), 1: 20.

³¹ *Sâmerrâî, el-Cümletü'l-Arabiyye*, 27.

bunlarla sınırlı kalmayıp hatta ikil sözcüklerin i'râbları da tıpkı günümüz Arapçasında olduğu gibi rafi' durumunda elif, nasb ve cer durumlarında ise yâ ile olduğunu, cem'-i müzekkerlerin i'râbı ise rafi' durumunda vâv nasb ve cer durumlarında ise yâ ile olduğu belirtilmiştir.³²

İ'râbın Faydaları

İ'râbın kendine özgü bazı faydaları vardır. İçinde i'râb olmayan diller, bu faydalardan yoksundur. Bununla beraber söz konusu faydalar yanında bazı dezavantajlarının da bulunduğu söylenebilir. İ'râb sahibi olan dillerde herhangi bir sözcüğü doğru okuyabilmeniz için ilgili sözcüğün merfû', mansûb veya mecrûr olmak üzere hangi durumda okunması gerektiğini bilmek zorundasınız. Bu zorunluluk ise dezavantaj olarak kabul edilmiştir. Buna karşılık i'râb sahibi olmayan dillerde böyle bir duruma ihtiyaç yoktur. Arapça'da (محمد) sözcüğünün hangi cümlede hangi şekilde okunması gerektiğinin bilinmesi gereken bir durumdur. Örneğin: (حضر محمدًا) cümlesinde merfû', (أكرمت محمدًا) cümlesinde mansûb ve (سلمت على محمدًا) cümlesinde de mecrûr okunur. Aynı şekilde muzari fiillerin de hangi durumlarda merfû', hangi durumlarda mansûb veya hangi durumlarda meczûm okunabileceğini bilmek zorundasınız. Buna karşın i'râb sahibi olmayan dillerde böyle bir ihtiyaca gereksinim duyulmamaktadır. İ'râb sahibi olmayan dillerde sözcükler, tüm pozisyonlarda aynı şekilde okunurlar. Örneğin İngilizcede: (حضر خالدًا) için (Khalid came), (رأيت خالدًا) için (I saw Khalid), (ذهبت مع خالد) için (I went with Khalid) şeklinde okunur. Görüldüğü üzere tüm cümlelerde (Khalid) sözcüğü sabit kalıp sözcükte herhangi bir değişim söz konusu değildir. Arapçanın aksine i'râb sahibi olmayan dillerde muzari fiillerde de değişim söz konusu değildir. Örneğin: (أنا أذهب) için (I go), (أريد أن أذهب) için (I want to go), (أنا لم أذهب) için ise (I didn't go) denir. Örneklerde de görüldüğü üzere (أنا أذهب) cümlesinde muzari fiilli, merfû', (أريد أن أذهب) cümlesinde mansûb ve (أنا لم أذهب) cümlesinde ise meczûm olmak üzere üç değişik şekilde okunmuştur. İ'râb sahibi olmayan dillerden sayılan İngilizcede ise tüm cümlelerde (go) fiilli tek bir şekilde okunmuştur. Bu nedenle i'râb sahibi olmayan dillerin öğrenilmesi ve konuşulmasının daha kolay olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü i'râb, dilin öğrenilmesi ve konuşulmasını zorlaştırır. İ'râb sahibi olmayan dillerin öğrenilmesi ve konuşulmasının daha kolay olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber kolaylığın her zaman artı bir değer olduğunu söyleyemeyiz. Bu kapsamda i'râbın Arap diline kazandırdığı incelik ve zenginlikler, i'râb sahibi olmayan dillerde yoktur. Bahsi geçen bazı olumsuzluklara rağmen i'râb, dilde artı bir değerdir. Örneğin Arap dilinde olumsuz cümle yapısında: (أنا ما أذهب), (أنا لا أذهب), (أنا إن أذهب) ve (أنا لست أذهب) örneklerine bakarsak her cümlelerin, diğerleri tarafından ifade edilemeyen kendine has anlamları vardır. Buna karşın İngilizcede bütün bu ifadeler, sadece (I don't go) cümlesi ile karşılanır. Aynı şekilde (لا طالب غائب), (لا طالب غائبة),

³² Sâmerî, *Me'âni'n-nahv*, 1: 20/24.

(إِنْ مِنْ طَالِبٍ غَائِبًا) ve (إِنَّ طَالِبًا غَائِبًا), (مَا طَالِبٌ بِغَائِبٍ), (مَا مِنْ طَالِبٍ غَائِبًا), (مَا طَالِبٌ غَائِبًا) ifadelerinin her biri kendine özgü bir manası varken İngilizcede bütün bu cümleler, (no student is absent) tabiri ile ifade edilir.³³

İ'râbın faydalarından biri de farklı manaları ortaya çıkartmaktadır. Önceki konularda da değinildiği gibi bazı metinlerin anlamlarına ancak i'râb sayesinde ulaşılabilir. İ'râbın faydalarından bir diğeri ise anlatımda zenginliktir. Konuşmacılar, i'râb sayesinde konuşmalarına zenginlik katabilirler ve ilgili konuda rahat hareket ederek ifade özgürlüğünü elde edebilirler. Örneğin i'râb sayesinde konuşmacılar, cümlenin anlam bütünlüğü bozulmadan ve anlaşılır kalarak cümle içerisinde istedikleri sözcüğü öne ya da arkaya alabilme özgürlüğüne sahiptirler. Çünkü i'râb sahibi olan dillerde sözcük birimleri, sözlüksel fonksiyonlarıyla beraber taşındıklarından anlam bütünlüğü bozulmaz. İ'râb sahibi olmayan dillerde böyle bir özellik söz konusu değildir. İ'râb sahibi olmayan dillerde pozisyon sıralamasına riayet edilme zorunluluğu vardır. Bu nedenle söz konusu sıralamada en ufak bir değişim, anlam karışıklığına neden olur. Örneğin i'râb sahibi olmayan dillerde mef'ûl, failden önce getirilemez. Bilinen üslup üzerine devam edilir. İ'râb sahibi olan dillerden sayılan Arapça'da ise böyle bir zorunluluk yoktur. Sadece i'râbların gözle görülür olmadığı ve kastedilen manaya götüren başka unsurların da (karine vb.) söz konusu olmadığı durumlarda i'râb sahibi olmayan dillerde olduğu gibi Arapça'da bilinen üslup (fiil-fail-mef'ûl sıralaması) takip edilir. Yani fiilden sonra gelen sözcük fail diğeri ise mef'ûl olarak değerlendirilir. Örneğin (ضرب موسى عيسى) cümlesinde Musa fail, İsa mef'ûldür. Aksi takdirde anlam kargaşası olur. Sîrâfî'nin (ö. 368/979) *el-Kitâb* üzerinde bulunan şerhinde, (ضرب زيداً عبداً لله) cümlesinde mef'ûl failden önce getirilmiştir. Çünkü i'râb açısından böyle olması gerekir. Anlam bakımından da herhangi bir sorun yoktur. Bilindiği üzere Arap dili, kafiyeli şiir ve seçili sözler bakımından oldukça zengindir. Kafiyenin failde bulunması halinde seçili veya kafiyeli bir sözün oluşabilmesi için fail, cümle sonunda olmak zorunda olabilir. Bu durumlarda mef'ûl, failden önce gelecektir. Böylece i'râb bir nevi anlatıma zenginlik katmıştır. İ'râbın faydalarından biri de anlamda inceliklerdir. Örneğin: (لا رجل حاضرٌ) dediğimizde "Hiçbir adam yoktur" manasını ifade ederken (لا رجلٌ حاضرًا) dediğimiz zaman "Hiçbir adam yoktur" veya "adam yoktur" manalarından birini ifade eder.³⁴

Demir, i'râbın lafzî ve anlam boyutu arasında birbirinden ayrılması mümkün olmayan sıkı bir ilişki olduğundan birbirinden bağımsız düşünülmesinin çok zor olduğunu söyleyerek i'râbın faydalarını şöyle dile getirir:

³³ Sâmerî, *el-Cümletü'l-Arabiyye*, 43/44.

³⁴ Sâmerî, *el-Cümletü'l-Arabiyye*, 44/49.

“İletişimde maksat, konuşanın düşüncelerini, niyetini başka bir ifadeyle zihnindeki anlamları muhataba doğru düzgün ve en güzel biçimde aktarmasıdır. Bununla birlikte müte’ellimin, maksadını eksiksiz ve hatasız bir şekilde dinleyiciye ulaştırması ancak i'râbın şekil/gramer boyutuna riayet etmek ile mümkün olabilir. Aynı şekilde dinleyici konumunda olan kimsenin, konuşanın mesajını doğru bir şekilde anlaması da yine i'râbın şekil/gramer yönüne bağlıdır.”³⁵

Bu başlık altında sunduğumuz i'râbın faydaları ile dezavantajlarına baktığımızda, metinleri doğru okuyup doğru kavramak için i'râb faydalı olarak görülmekle beraber aynı zamanda i'râb bir dezavantaj olarak da görülmüştür. İlk bakışta çelişkili bir durum gibi görünse de konu üzerinde iyice düşünüldüğünde işin özünü, sesli veya sessiz harflere sahip olan alfabelere dayandığı düşüncesindeyiz. Arap dilinde kullanılan alfabenin tüm harfleri sessiz karakterli olduğundan i'râb olmadan Arapça metinleri doğru okuyup anlamak mümkün olmayacağı için i'râbı faydalı olarak görebiliriz. Fakat sesli harflere sahip olan alfabelerle yazılan metinlerle karşılaştırma yaptığımız zaman i'râb, dezavantaj olarak görülebilir. Çünkü sesli harflere sahip olan alfabelerle yazılan metinler, i'râb olmadan da doğru okunup anlaşılabilirler. Üstelik i'râb sahibi olan dillerden farklı olarak değişik seçenekler arasında doğruyu bulmak için ekstra yeteneklere sahip olmayı gerektirmez ve metnin yanlış okunma ihtimali da neredeyse yok denecek kadar azdır.

İ'râbın Çeşitleri

Klasik Nahiv kitaplarında i'râbın çeşitleri, değişik şekillerde ele alınmıştır. Burada Demir'in yaptığı sınıflandırmayı göz önünde bulundurarak i'râbın çeşitlerini, konumuna ve niteliğine göre iki başlık altında inceleyeceğiz.

Konumuna Göre İ'râbın Çeşitleri

İbn Hişâm, kelimenin cümle içindeki konumu bakımından i'râbı dört kısma ayırmaktadır. Bunlar ref' (الرفع), nasb (النصب), cer (الجر) ve cezim (الجزم) halleridir. Ref' (الرفع) ve nasb (النصب) halleri hem fiilde hem de isimde; cer (الجر) sadece isimde; cezim (الجزم) hali ise sadece fiilde bulunur.³⁶

(أَنَّ زَيْدًا لَنْ يَقُومَ) ve (زَيْدٌ يَقُومُ) örneklerinde görüldüğü üzere ref' ve nasb, isim ile fiillerde bulunabilir. (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ) örneğinde olduğu gibi cer, sadece isimlerde

³⁵ Ramazan Demir, *Birgiovî'nin İzhârü'l-esrâr Adlı Eserinde Âmil, Ma'mûl ve Amel (İ'râb) Terimleri* (Bursa: Emin Yayınları, 2012), 144.

³⁶ Ramazan Demir, “İ'râb Terimi ve İbn Hişâm'ın Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-sedâ Adlı Eserinde İ'râb Uygulaması”, *Journal Of İncercultural and Religious Studies* ISSN: 2147-0405/1 (2011): 93.

bulanabilir. (م يَقْمُ) örneğinde de görüldüğü üzere cezim ise, sadece fiillere bulunabilir.³⁷

Çârperdî, sözcüklerin sonunda gerçekleşen değişimi, hareketlerle gerçekleşen değişim ile harflerle gerçekleşen değişim diye iki ana gruba ayırdıktan sonra hareketlerle gerçekleşen değişimi “tam hareketliler” ve “eksik hareketliler”; harflerle gerçekleşen değişimi de “tam harfliler” ile “eksik harfliler” olmak üzere dört bölüme ayırmıştır.³⁸

Tam Harekeliler

Munsarîf müfredler ile munsarîf olan cem-i mükesserlerin (kırık çoğulların) î râbları tam hareketlidir. (جائني زيداً), (رأيت زيدا) ve (مررت بزيدا); (جائني رجالاً), (رأيت رجالاً) ve (مررت برجالاً).³⁹ gibi.

Görüldüğü üzere birinci cümlelerde fail olarak yer alan (زيد) ve (رجال) sözcüklerinin î râbları, zamme; ikinci cümlelerde mef'ûl olarak yer alan (زيد) ve (رجال) sözcüklerinin î râbları, fetha ve üçüncü cümlelerde harf-i cer ile mecrûr olan (زيد) ve (رجال) sözcüklerinin î râbları, kesra ile gerçekleşmiştir.

Eksik Harekeliler

Cem-i müennes sâlimlerin î râbı eksik hareketliler kapsamında değerlendirilmiştir. Örneğin: (جائني مسمات), (رأيت مسلمات) ve (مررت بمسلمات).⁴⁰

Görüldüğü üzere (مسلمات) sözcüğünün î râbı birinci örnekte zamme, ikinci ve üçüncü örneklerde kesra ile gerçekleşmiştir. Başka bir ifadeyle (مسلمات) sözcüğünün ref'i zamme, cerri kesra ile gerçekleşirken nasbı fetha ile gerçekleşmediğinden tüm hareketler kullanılmadığından eksik hareketliler olarak değerlendirilmiştir.

Tam Harfliler

Arap dil bilgisi literatüründe “Esmâ-i sitte”⁴¹ olarak yer alan sözcüklerin î râbı tam harfliler olarak kabul edilmiştir. (جائني أبوه), (رأيت أباه) ve (مررت بأبيه)⁴² buna örnek olarak verilebilir.

³⁷ Cemâlüddîn Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Katru'n-nedâ ve belli's-sadâ*, nşr. Muhammed Yasır Şeref (Lübnan: Mektebetu Lübnan, 1990), 35; Galâyîni, *Câmîü'd-dûrusi'l-Arabiyye*, 1: 20.

³⁸ Çârperdî, *el-Muğnî*, 9; Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 9; Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 9.

³⁹ Çârperdî, *el-Muğnî*, 9; Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 9; Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 9.

⁴⁰ Çârperdî, *el-Muğnî*, 10; Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 9; Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 9.

⁴¹ Nahivde Esmâ-i sitte olarak bilinen söz konusu kelimeler (أب), (أخ), (أخ), (أخ), (أخ) ve sahip manasında olan (نو) sözcükleridir. Genel olarak bu sözcüklerin refleri vâv, nasbları elif ve cerleri yâ ile olur. Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 3. Baskı (Kahire: Dâru'l-Maarife, 1974), 1: 108.

⁴² Çârperdî, *el-Muğnî*, 9/10; Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 9/10.

Bilindiği üzere örneklerde geçen (أبوه) sözcüğü Esmâ-i sitte olarak bilinen söz konusu altı kelimeden biridir. Birinci örnekte fail olan (أبوه) sözcüğü, merfû' olup ref'i "vâv" ile gerçekleşmiştir. İkinci örnekte mef'ûl olan (أباه) sözcüğü, mansûb olup nasbı elif ile gerçekleşmiştir. Üçüncü örnekte ise başında harf-i cer bulunan (أبيه) sözcüğü, mecrûr olup cerri "yâ" ile gerçekleşmiştir.

Eksik Harfliler

Zamire muzaf olan (كلا) sözcüğü ile tesniye ve cem-i müennes sâlimlerin i'râbları eksik harfliler olarak görülmüştür. Örneğin: (جائني كلاهما), (رأيت كليهما) ve (مررت بكليهما); (جائني مسلمان), (مررت بمسلمان); (جائني مسلمون), (مررت بمسلمون); (رأيت مسلمين) ve (مررت بمسلمين).⁴³

Görüldüğü üzere zamire muzaf olan (كلا) sözcüğü ile tesniyenin ref'leri, "elif"; nasbı ve cerleri, "yâ" ile gerçekleşmişken, cem-i müennes sâlimlerin ref'i, "vâv"; nasbı ve cerri "yâ" ile gerçekleşmiştir.

Nitelğine Göre İ'râbın Çeşitleri

İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-nedâ ve belli's-sadâ* isimli eserinde i'râbı cümle içinde yer alan kelimenin sonunda i'râb alâmetlerinin gözükmüp gözükmemesi açısından zâhir ve mukadder olmak üzere sadece iki kısma ayırırken, *Muğni'l-Lebîb* isimli eserinde ise i'râbta mahalli olan cümleleri müstakil bir bölümde detaylı bir şekilde incelemiştir.⁴⁴

Lafzî İ'râb

Âmillerin, sözcükler sonunda elde ettiği görünen izlerdir. Lafzî i'râb, son harfleri mü'tel olmayan mu'rab sözcüklerde bulunur. Örnek: (يكرم الأستاذ المجتهد)⁴⁵

Takdirî İ'râb

Çârperdî, takdirî i'râbı (وما لا يظهر الإعراب في لفظه قدر في محله) yani "lafzında i'râb görünemeyen sözcüklerin i'râbı, bulunması gereken yerde varmış gibi değerlendirilir" şeklinde tanımlayarak konuyla ilgili (عصاً), (غلامي) ve (سعدى) örneklerini göstermiştir.⁴⁶

Meylânî ise "فاضى sözcüğünün sadece ref' ve cer halinde i'râbı takdirî iken nasb halinde lafzîdir." diye eklemiştir.⁴⁷

⁴³ Çârperdî, *el-Muğnî*, 10; Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 10.

⁴⁴ Demir, "İ'râb Terimi ve İbn Hişâm'ın *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-sedâ* Adlı Eserinde İ'râb Uygulaması", 91/93.

⁴⁵ Galâyîni, *Câmiü'd-dürûsi'l-Arabîyye*, 1: 22.

⁴⁶ Çârperdî, *el-Muğnî*, 10/11.

⁴⁷ Muhammed b. Abdürrahim b. Muhammed b. Bedruddîn el-Ömerî el- Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî* (İstanbul: Şifa Yayınları, 2012), 11.

Birgivî (ö. 981/1573), takdîrî i'râbı, "hakîkî i'râb sebebiyle değil de bizzat kelimedede bulunan bir engel sebebiyle kelimenin son harfinin üzerinde açık bir şekilde görülmeyen tam aksine takdîr edilen (varsayılan) i'râb" şeklinde tanımlamıştır.⁴⁸

Söz konusu engeller ise sonları, elif (ا), vâv (و) veya yâ (ي) harflerinden oluşan mu'tel olan mu'rab sözcüklerde ve birinci tekil kişinin iyelik ekinden oluşan tamlamalardır. (المضاف إلى ياء المتكلم)⁴⁹

Mahallî İ'râb

Âmillerden dolayı sözcükler sonunda kabul edilen değişimdir. Aslında bu tür i'râb ne görünen (lafzî) ne de var olup da görünmeyen (takdîrî) bir i'râbtır. Bu tür i'râb, mebnî ve benzeri kelimelerde söz konusudur. Örneğin (من جاء هؤلاء التلاميذ) cümlesinde geçen (هؤلاء) ile (أكرم من تعلم) cümlesinde geçen (من) sözcükleri, mebnî oldukları için i'râbları mahallîdir.⁵⁰

Mahallî i'râb için yapılan "âmillerden dolayı sözcükler sonunda kabul edilen değişimdir." tanımına bakarsa, i'râbın bir araç olmaktan çıkıp adeta amaç haline getirildiğini gösteren kanıtlardan biri olarak değerlendirebiliriz. Çünkü Arap dil bilimcileri, kuralcılıkta o kadar ileri gitmişler ki olmayan bir şeyi bile zorlama yoluyla varmış gibi görmeye başlamışlardır. Onlara göre söz konusu yerde i'râba uygun bir sözcük bulunsaydı, âmillerin isteği gereğince mu'rab olarak kabul edilecekti. Dolayısıyla her ne kadar burada i'râbı kabul etmeyen mebnî bir sözcük bulunsa da konumun i'râb yeri (mahallî) olduğundan söz konusu sözcüğün i'râbı varmış gibi kabul etmişler ve i'râbı için "mahallî i'râb" yakıştırmalarını uygun görmüşlerdir. Bu durumun orta doğu toplum psikolojinin bir sonucu olarak oluşturulduğunu düşündüğümüz âmillerden kaynaklandığı aşikardır. Bu kapsamda âmîl kavramının da araştırılması gereken bir olgu olduğu kanaatindeyiz.

İ'râbın Göstergeleri

Harekeler, harfler ve Hafz olmak üzere i'râbın üç tür göstergesi (alâmeti) vardır. Harekeler: zamme (◌ُ), fetha (◌َ) ve kesra (◌ِ) olmak üzere üçe; harfler: elif (ا), nûn (ن), vâv (و) ve yâ (ي) olmak üzere dörde ayrılır. Hafz ise harekelerin yok edilmesi, fiillerin son harflerinin veya nûn (ن) harfinin fiillerden atılmasıyla gerçekleşir. Hafz harekelerin yok edilmesiyle oluşuyorsa sükûn (◌ْ) olarak isimlendirilir. Sözcüklerin son harflerinin yok edilmesiyle gerçekleşen Hazfe, nakıs fiillerden olan (م يرض) , (م يمض) ve (م يدع) örneklerini gösterebiliriz. Nûn (ن) harfinin atılmasıyla gerçekleşen Hazfe, (م يكسل) , (لا تكسل) ve (ن تكسلوا) fiillerini örnek olarak verebiliriz.⁵¹

⁴⁸ Demir, *Birgivî'nin İzhârü'l-esrâr adlı eserinde Âmil, Ma'mûl ve Amel Terimleri*, 166.

⁴⁹ Galâyînî, *Câmi'û'd-dûrusi'l-Arabiyye*, 1: 23.

⁵⁰ Galâyînî, *Câmi'û'd-dûrusi'l-Arabiyye*, 1: 27.

⁵¹ Galâyînî, *Câmi'û'd-dûrusi'l-Arabiyye*, 1: 20.

Refin; zamme (ّ), vâv (و), elif (ي) ve nûn (ن) olmak üzere dört göstergesi vardır. Bunlardan zamme (ّ), aslî diğerleri ise ek göstergelerdir. Nasbın; fetha (َ), elif (ي), yâ (ي), kesra (ِ) ve nûnun (ن) Hazfı olmak üzere beş göstergesi vardır. Bunlardan aslı olan fetha (َ), diğerleri ise ek göstergelerdir. Cerrin; kesra (ِ), yâ (ي), fetha (َ) olmak üzere üç göstergesi vardır. Bunlardan aslı olan kesra (ِ), diğerleri ise ek göstergelerdir. Cezmin ise sükûn (ْ), son harfin Hazfı ve nûnun (ن) Hazfı olmak üzere üç göstergesi vardır. Bunlardan aslı olan sükûn (ْ), diğerleri ise ek göstergeler olarak kabul edilir.⁵²

Görüldüğü üzere İbn Hişâm, i'râb göstergelerini aslı olup olmaması ve kelimenin son harfi üzerinde görünüp görünmemesi açısından çeşitli kısımlara ayırmıştır.⁵³

İ'râbın görünen göstergelerine, fetha, kesra, zamme, cezim, vâv, yâ, elif, nûn veya bunlardan birinin hafzedilmesini göstermiştir. İ'râbın varsayılan yani mukadder göstergelerini ise beş ayrı grup şeklinde ele almıştır. Birincisi: (الفَتْحِيّ) sözcüğünde görüldüğü üzere i'râbın tüm hareketlerinin, sözcüğün sonunda bulunan elif (ي) nedeniyle ortaya çıkamayacağından varmış gibi kabul edilir. Bunlara maksûr isimler (الإسم المقصور) denir. İkincisi: sözcüklerin sonuna, mütekellime (birinci tekil kişiye) ait olan yâ (ي) harfinin (iyelik ekinin) bitişmesiyle oluşan tamlamalardır. Örneğin (أخي), (أبي) ve (غلامي) sözcüklerinin sonlarına bitişen yâ harfini ele alabiliriz. Yâ harfi, kendinden önce gelen harfin her hâlükârda kesralı olmasını gerektirir. Böylece i'râbın tüm hareketlerinin ortaya çıkmasını engellemiştir. Üçüncüsü: Telaffuz edilmesi zor olduğu için sadece zamme ve kesra durumlarında i'râbın takdîrî sayılmasıdır. Bu tür sözcüklere, mankûs isimler (الإسم المنقوص) denir. Bundan kasıt: (الداعي) ve (القاضي) sözcüklerinde olduğu gibi sonunda yâ bulunan ve yâ'dan önce gelen harf de kesralı olan sözcüklerdir. Dördüncüsü: Bir engelden dolayı zamme ve fethanın takdîrî sayılmasıdır. (بخشي) fiilinde de görüldüğü gibi elif ile mü'tel olan fiillerde görünen bir durumdur. Çünkü elif, kendi üzerinde hareketlerin görülmesini engeller. Örneğin: (بخشي زيد) ve (لن بخشي عمرو). Beşincisi: (زيد يدعو) ve (زيد يرمي) fiillerinde görüldüğü üzere vâv veya yâ ile mü'tel olan fiillerde görünen sadece zammenin takdir edildiği yani var sayıldığı fiillerdir. (إن القاضي) ve (لن يفتضي) örneklerinde de olduğu gibi fethanın hafif olması münasebetiyle yâ üzerinde bulunan fetha hem isim hem de fiillerde ortaya çıkar. (لن يدعو) fiilinde görüldüğü gibi vâv üzerinde bulunan fetha ise sadece fiillerde ortaya çıkar.⁵⁴

⁵² İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 36/43; Galâyîni, *Câmiü'd-dürûsi'l-Arabîyye*, 1: 20/21.

⁵³ Demir, "İ'râb Terimi ve İbn Hişâm'ın Şerhu Katri'n-Nedâ ve Bellî's-sedâ Adlı Eserinde İ'râb Uygulaması", 94.

⁵⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 44.

Soru-Cevap Şeklinde Çeşitli Konular

Bu başlık altında i'râbla ilgi çeşitli konuları soru-cevap şeklinde ele alacağız.

İ'râb Sözcüklerin Neresinde Bulunur?

İbn Hişâm, “*Şerhu'l-Lemhatü'l-bedriyye*” isimli eserinde i'râbın bulunduğu yerin (محل الإعراب), nahivciler tarafından genel olarak sözcüklerin sonu olarak kabul gördüğünü dile getirmiştir. İbn Hişâm, aynı eserde “musannifimiz”⁵⁵ diye bahsettiği “*Lemhatü'l-bedriyye*” isimli eserin musannifi olan Ebû Hayyan el-Endelüsî'nin ise i'râb için yer tayini yapmadığından yakınlıkla şöyle devam eder: Her ne kadar âmiller, sadece sözcüklerin sonlarını etkiliyorlarsa da musannifin bu tavrı hoş karşılanamaz. Bununla beraber Arap dilinde emsile'i-hamse olarak bilinen örneklerde de görüldüğü gibi bazı durumlarda i'râb, sözcüklerin sonunda bulunmayabilir. Örneğin: (تفعلان) sözcüğünde ref'in göstergesi nûn harfidir. Bilindiği üzere nûn, sözcüğün sonu değil, sözcüğün sonuna eklenen bir harf olarak değerlendirilmiştir. Burada sözcüğün sonu ise fail olan eliftir. Nahivciler, fail ile fiili tek bir kelime olarak kabul ettiklerinden fail olan elif, sözcüğün sonu olarak kabul edilmiştir. Görüldüğü üzere bu örnekte i'râb, sözcüğün sonunda yer almamıştır. Çünkü sözcüğün sonuna bitişen nûn, i'râbtır. Musannif, söz konusu örnekler de kapsama dâhil olsun diye i'râb için yer tayini yapmamış olabilir. Bu nedenle “*i'râb, sözcüklerin sonunda veya sözcüklerin sonu olarak değerlendirilen harfte yapılan değişimdir*” veya “*i'râb, gerçekten ya da mecâzen sözcüklerin sonunda gerçekleştirilen değişimdir*” denilseydi, i'râb tanımı daha kapsayıcı olurdu.⁵⁶

İ'râb Neden Sözcüklerin Sonunda Bulunur?

Ebû İshak ez-Zeccâc (ö. 311/923), Ebû'l-Abbâs el-Müberred'den nakille “İ'râb, neden sözcüklerin başlarında veya ortalarında değil de sözcüklerin son harflerinde bulunduğunu şöyle açıklamıştır “Sözcüklerin baş harfleri, giriş harfi olma münasebetiyle harekeli olmak zorundadır. Aynı harfte iki hareke bulunamayacağı için i'râb, sözcüklerin başında bulunamamıştır. Sözcükler; üç, dört, beş veya yedi olmak üzere kendi aralarında harf sayısı bakımında değişiklik arz ettiğinden sözcüklerin ortasında bulunan harf, sözcükten sözcüğe değişiklik gösterir. Bu nedenle i'râb, sözcüklerin ortasında da bulunamamıştır. Böylece isimler, yapı ve hareketleriyle tamamlandıktan sonra sözcüklerin sonuna i'râbın getirilmesi uygun görülmüştür” der.⁵⁷

⁵⁵ Muhammed b. YUsuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan el-İmâm Esiru'd-dîn Ebû Hayyân el-Endelüsî.

⁵⁶ İbn Hişâm, *Şerhu'l-Lemhati'l-bedriyye*, 1: 274/275.

⁵⁷ Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *el-Îzâh fi 'leli'n-nahv*, nşr. Mâzin el-Mübârek (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1996), 76.

İ'râb Hareke mi Harf mi?

Zeccâcî (ö. 337/949), "İ'râb , hareke mi yoksa harf mi?" başlığı altında şöyle der: "Biz Basralılar, yapı açısından tamamlanan cümleye (sözcüklere) eklenmek suretiyle manaları gösteren hareketlerin, i'râb olduğunu düşünüyoruz. Bu hareketler, (مررت بجمعفر) örneğinde zamme, (رأيت جمعفر) örneğinde fetha ve (مررت بجمعفر) örneğinde ise kesradır. Ortak görüşe göre i'râb, mütemekkin isim ve muzari fiillerde son harf üzerine icra olunur. Bu harfe i'râb harfi denir. Eğer i'râb harf olsaydı, bir harf üzerine icra olunmazdı. Kûfe ekolüne göre ise i'râb hareke olabileceği gibi harf da olabilir. Bu ekole göre i'râb harf olduğu zaman bağımsız bir unsur iken, hareke olduğunda sadece bir harf yardımıyla varlığını sürdürebilir. Ayrıca i'râb bazı durumlarda sükûn, bazı durumlarda ise Hazf olabilir. Muzari fiillerde cezim olabileceği gibi, harf de olabilir."⁵⁸

İ'râb Neden Vardır?

İsimler, cümle içerisinde fail, mef'ûl, muzâf ileyhi ve benzeri değişik görevlerde bulunurlar. Bütün bu görevlerde bulunurken de görsel ve yapısal herhangi bir değişime uğramazlar. İsimlerin, söz konusu görevlerde bulunduğunu göstermek ve bahsi geçen görevlerden dolayı farklı manaları ortaya çıkartmak amacıyla i'râb hareketlerine gereksinim duyulmuştur. Örneğin: (ضرب زيداً عمراً) cümlesine bakılırsa: (زيد) sözcüğünün ref'i, eylemin (زيد) tarafından gerçekleştirildiğini; (عمراً) sözcüğünü nasbı, eylemin (عمراً)'e yönelik olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde (ضرب عمرو) cümlesinde bulunan (ضرب) fiilinin başında bulunan (ض) harfinin harekesi olan zamme, ile (عمرو) sözcüğünü merfû oluşu, fiilin edilgen olduğunu ve mef'ûl olan (عمرو) sözcüğünün de sözde özne olduğunu belirtmektedir. (هذا غلام زيد) cümlesine de bakılırsa durum aynıdır. Örneğin: (زيد) sözcüğünün mecrûr oluşu, (غلام) sözcüğünün kendisine ait olduğunu gösterir. Diğer örneklerde de durum farklı değildir. Araplar konuşmalarında rahat hareket etmek amacıyla, söz konusu hareketleri, manaların göstergeleri haline getirmiştir. Cümle içerisinde fiilden sonra ilk gelen sözcük normal şartlarda fail olarak, gerek duyulduğunda ise mef'ûl olarak kabul edilir. Böylece hareketler, manaları gösteren birer işarettir.⁵⁹

İ'râbın, manaların göstergesi olduğunu belirten tez, nahivciler tarafından ortak görüş olarak kabul edilmiştir. Fakat Kutrub (ö. 206/821), bu görüşe katılmadığı gibi bundan dolayı nahivcileri de kınamıştır. Kutrub'a göre i'râb, manaları ortaya çıkartsın diye kullanılmamıştır. Çünkü Arapça'da (إن زيداً أخوك), (لعل زيداً أخوك) ve (كان زيداً أخوك) örneklerinde de görüldüğü üzere üç örnekte de (زيداً) sözcüğünün i'râbı aynı kalmakla beraber her örneğin farklı bir anlamı vardır. Öte yandan (ما زيد قائماً) ve (ما زيد قائم) örneklerine de bakılırsa (قائماً/قائم) sözcüğünün her iki örnekte farklı bir i'râba sahip olmasına karşın her iki örneğin ifade

⁵⁸ Zeccâcî, *el-Îzâh*, 72; Süyûtî, *el-Eşbâh*, 1: 188.

⁵⁹ Zeccâcî, *el-Îzâh*, 69/70.

ettiği mana aynıdır. Ayrıca Kutrub; eğer i'râb, manaları ortaya çıkartmak için kullanılmış olsaydı, her mananın kendine özel bir i'râbı olma zorunluluğu olacağını da dile getirmiştir.⁶⁰

Kutrub'a göre Araplar, sözlerini bir harekeli, bir sakin veya iki harekeli, bir sakin üzerine inşa ettiği; buna karşın bir kelimenin ortasında iki sakin harfin yan yana gelebileceği ve ardışık dört harfin harekeli olamayacağı nedeniyle vasıl durumunda bir sakinden sonra harekeli bir harf gelsin ve denge kurulsun diye i'râb kullanılmıştır. Çünkü isimler, vakıf durumunda sakin olurlar. Eğer vasıl durumunda da sakin olarak kalmış olsalar aynı kelimeye iki sakin yan yana gelmek suretiyle dile ağırlık teşkil eder.⁶¹

Kutrub'un görüşüne katılmayanlar: "İ'râbtan kasıt iki sakin yan yana bulunmasın diye sakin bir harften sonra harekeli bir harfin getirilişi olsaydı, herhangi bir hareke özgürce kullanılabilir. Bu durumda da Arapçanın insicamı ve düzeni bozulacaktı" diyerek Kutrub'u eleştirmişlerdir. Bu muhalifler: Kutrub'un, "Manaları aynı kalmakla beraber i'râbları farklı olan isimler olduğu gibi, manaları farklı olmalarına karşın i'râbları aynı olan isimlerin mevcut olması durumunu gerçekçe göstererek i'râbın manaları ortaya çıkartmak amacıyla değil, dilde ağırlık teşkil etmesin diye kullanılmıştır" tezine katılmamışlardır. Muhalifler: "Asıl olarak i'râb, fiillerden sonra gelen isimler için kullanılmıştır. Çünkü fiillerde sonra gelen iki isimden biri fail, diğeri ise mef'ûl olması gerekmektedir. Farklı olan bu manaları birbirinden ayırt edilmesi amacıyla i'râbın kullanılmasına gerek duyulmuştur" diyerek Kutrub'un tezini çürütmeye çalışmışlardır.⁶²

İ'râb Ne Zaman Arap Diline Girmiştir?

İ'râbın, günümüzde konuştuğumuz Arapçaya sonradan girdiği ya da Arapların, Arapça'yı konuşmaya başladığı andan itibaren var olduğu şeklinde farklı iki görüş vardır. İ'râbın sonradan Arapça'ya girmediğini, baştan beri Arapça'da mevcut olduğunu dile getirenler olduğu gibi Arapların, baştan i'râbsız konuştuklarını, daha sonra anlam kargaşası ortaya çıkınca, söz konusu anlam karışıklığını gidermek amacıyla i'râba gereksinim duyularak Arapça'ya dâhil edildiğini söyleyenler de vardır.⁶³

Civelek, Arap dilinde i'râb olgusunun eskiden beri bulunduğunu gösteren en büyük kanıtın Kur'ân olduğuna dair görüşünü söyle dile getirmiştir: "Kur'ân-ı Kerim Arap dilinde i'râb olgusunun çok eskiden beri olduğunun en büyük delilidir. Yazısı ve okunuşu mütevatiren, hiçbir şek ve şüpheye imkan bırakmayacak bir güven ve emniyet içinde günümüze ulaşan Kur'ân ayetleri,

⁶⁰ Zeccâcî, *el-Îzâh*, 70.

⁶¹ Zeccâcî, *el-Îzâh*, 70/71; Muhammed el-Antâkî, *Dîrâse fi fikh'l-Luğa*, (Beyrut: Dâru'ş-Şarkî'l-Arabî, 1969), 248.

⁶² Zeccâcî, *el-Îzâh*, 71.

⁶³ Zeccâcî, *el-Îzâh*, 67/69.

i'râbın Arap dilinde çok eskiden beri olduğunu ispatlayan örneklerle doludur. Bu ayetlerde i'râb, harf ve hareke şeklinde tespit edilmektedir."⁶⁴

İ'râb Sözcüklerden Eski mi?

Akıl gereği nesnelere, kendi aralarında değer, realite ya da doğal olarak öncelik ve sonralık olarak değişik seviyelere ayrılırlar. Bu kapsamda sözcüklerin, i'râbtan önce var olmaları gerekir. Çünkü mu'rab olmamakla beraber anlamları bozulmayan sözcükler olabilir. Söz konusu bu sözcüklerde i'râbın bulunup bulunmamasına bakılmaksızın gerçekten temsil ettiği mana yok olmaz. Örneğin isim olan (زيد), (محمد), (جعفر) ve benzeri sözcüklerin mu'rab olsun ya da olmasın isim olduklarını belirten manaları, yok olmazlar. Aynı şekilde (يقوم), (يذهب), (يركب) ve benzeri fiillerin de mu'rab olup olmadıklarına bakılmaksızın fiil olduklarını gösteren manaları ortadan kalkmazlar. İ'râb, sadece söz konusu nesnelere (fiil, isim vb.), dönüşümlü olarak elde ettiği manaları göstermek amacıyla getirilmiştir. Bununla beraber mazi fiillerin tümü fetha üzeri; (يا زيد اذهب واركب) cümlesinde geçen (اذهب) ile (اركب) ve benzeri üstünde lam bulunmayan emir fiilleri, vakıf (sükûn) üzerine mebnî olduklarını görmekteyiz. Aynı şekilde meâni harflerinin tümü ile isimlerin çoğu da mebnîdirler. Başka bir ifadeyle bahsi geçen sözcükler, mu'rab olmamalarına rağmen isim, fiil ya da harf olmaktan çıkmamışlardır. Böylece i'râbın, oluşturduğu manayı göstermek amacıyla sonradan sözcüklere eklenen bir şey olduğunu anlarız. Öyleyse söz önceden var olan, i'râb ise kendine tabi, tamamlayıcı unsurlardandır.⁶⁵

İ'râbın Halleri Neden Sınırlıdır?

İ'râbın halleri, isimlerde ref', nasb ve cer; muzari fiillerde ise ref', nasb ve cezimdir. İ'râb, bilinen belli sayılardan ibaretken manalar ise sayılamayacak kadar fazladır. Her manaya bir i'râb verilemeyeceğinden çok sayıda mana, bir i'râbı paylaşmak zorundadır. Bu nedenle mef'ûller, hâl, temyiz, müstesna vb. manalar, nasb i'râbını; fail, nâibu'l-fail, mübteda, haber vb. manalar, ref' i'râbını paylaşmışlar. Söz konusu nedenden dolayıdır ki, bazı durumlarda hâl ile temyiz ya da mef'ûlu'l-mutlak ile zarf aynı kelime ile ifade edilebilir. "بكى كثيرا" örneğine bakılırsa "كثيرا" sözcüğü, hem mef'ûlu'l-mutlak hem de zarf olarak değerlendirilebilir. Mef'ûlu'l-mutlak olarak kabul edersek "çok ağladı" zarf olarak kabul edersek "uzun bir süre ağladı" demektir. Bu durum "i'râb, manalar ifade edebilsin ve manalar arasında karışıklıkları gidersin diye getirilmiştir" sözüne engel teşkil etmez. Nahivcilere göre ref', iptida veya özne olmak gibi ana unsur olmanın göstergesi iken nasb, ek olmanın cer ise tamlama olmanın göstergesidir.⁶⁶

⁶⁴ Yakup Civelek, *Arap Dilinde İ'rab Olgusu* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2003), 78.

⁶⁵ Zeccâcî, *el-Îzâh*, 67.

⁶⁶ Sâmerî, *el-Cümletü'l-Arabiyye*, 30/31

İ'râb, Nahiv ve Sarf İlişkisi

Enbârî tarafından i'râb için yapılan "İ'râb, sözcüklerin son harflerine ait olan hareketlerin, âmillerin değişmesiyle beraber lâfzen veya takdirenden değişime uğramalarıdır"⁶⁷ tanım ile Meylânî tarafından nahiv için yapılan "Nahiv sözlükte taraf, yönelme, çeşit, miktar, gibi, yöneltme kabile ve benzeri değişik anlamlarda kullanılır. Terim olarak ise kendisiyle i'râb ve bina yönünde sözcüklerin sonları bilinen ve kurallara sahip olan bir ilimdir"⁶⁸ tanıma bakarsak, bu tanımlar i'râbın sözcüklerin sonlarında gerçekleşen değişim olduğunu nahvin ise söz konusu değişimin kendi aracılığıyla anlaşılabilceğini göstermektedir.

Tehânevî (ö. 1158/1745) tarafından nahiv için yapılan "İ'râb olarak da isimlendirilen nahiv, Arapça söz diziminin (kombinasyonunun) doğru ya da yanlış olduğunu gösteren, Arapça sözcüklerde bulunması veya bulunmaması gereken onlarla ilgili olanların durumunu belirten bir ilimdir"⁶⁹ şeklindeki tanıma bakarsak, nahvin, i'râb diye adlandırılan sözcüklerin sonlarından gerçekleşen değişimden ibaret olmadığını, aynı zamanda cümle içerisinde sözcüklerinin dizimlerini de kapsadığını anlarız.

Hamlâvî'nin (ö. 1932) sarf ilmi için yaptığı: "Sarf ilminin diğer bir ismi sözlükte değişim demek olan Tasrifdir. Terim olarak ise, sözcüklerin köklerini, hedeflenen anlamları ortaya çıkartmak amacıyla değişik formlara sokabilme işlemine denir. Söz konusu anlamlar da sadece bu şekilde elde edilebilir"⁷⁰ ile Antâkî'nin yaptığı: "Eklenme, çıkartma, donukluk, türeme, tekillik, ikillik, çoğulluk ve batıllar tarafından morfoloji diye adlandırılan konuları inceleyen bilim dalına sarf denir"⁷¹ tanımlara bakarsak; Sarfın, sözcüklerin değişik formlara girerek özünde oluşan değişimlerle ilgilenen bir ilim olduğunu; i'râbın ise sözcükler sonunda gerçekleşen değişim olduğunu göreceğiz. İ'râbın sadece sözcüklerin sonunda gerçekleşen değişimin konu edindiğini buna karşılık Sarfın daha kapsayıcı bir değişimle muhatap olduğuna bakarsak, sarf ile i'râb arasında kısmi bir ilişkiden bahsedilebilir.

Antâkî'nin nahiv için yaptığı "Başlangıçta temel amacı Arap dilini öğrenilmesi ve öğretilmesini kolaylaştırmak için Arap sözlerinin üzerine bina olduğu kuralları koymak ve İslam'ın ilk dönemlerinden Arapların yabancılarla başlayan ilişkilerinin neticesinde ortaya çıkan dil yanlışlıklarından insanları korumak olan nahiv ilmi, daha sonra yavaş yavaş etkili olduğu alanı genişletmeye başladı. Nahiv âlimleri, cümle ve düzeniyle ilgili olan çoğu konuları kapsama alanına soktular. Böylece

⁶⁷ Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, 10.

⁶⁸ Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 6/8.

⁶⁹ Muhammed b. Ali b. el-Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Fârûkî el-Hanefî et-Tehânevî, *Mevsûatü Keşşâfî istilâhâtî'l-fünûni ve'l-ulûm*, nşr. Refik el-Acem- Ali Dahruc (Lübnan: Mektebetu Lübnan Nâşirün, 1996), 1: 23.

⁷⁰ Ahmed el-Hamlâvî, *Şeze'l-arf fi fenni's-sarfî* (Beyrut: Daru İbn-i Hazm, 2006), 17.

⁷¹ Antâkî, *Fıkhü'l-Luğah*, 32.

Fransızların sentaks dedikleri tüm konular nahiv ilminin kapsam altına aldılar”⁷² şeklindeki açıklamaya göre ise nahiv ilminin i'râba göre çok daha geniş bir alanda hâkimiyet sürdürdüğü anlaşılacaktır.

İbn Fâris, “İ'râb, konuşanların meramı üzerine durur ve manalar arasındaki karışıklığı giderir.” şeklinde tanımlarken nahiv ile sarf için de aynı tanıımı yaparak her iki ilmi de i'râb olarak adlandırmıştır”⁷³

Abdüsselam el-Müseddî, sözlük bilimciler nezdinde diller arasında ayırt edici önemli özelliklerden biri de bazı dillerde sözcükler, cümle içerisinde kullanıldığında sonları değişime uğrarken bazı dillerde ise böyle bir değişimin olmadığını belirtir. Telifi diller olarak adlandırmış olduğu i'râb sahibi dillerde söz dizimi sırasında sözcüklerin şekilleri değişime uğradığını ve tahlilî diller olarak adlandırdığı i'râb sahibi olmayan dillerde ise değişime uğramadıklarını dile getirir. Sözcüklerin tek başlarına olduklarında sözlük bilimi, cümle içerisinde kullanıldığında ise nahiv ilminin konusu olduğunu söyler. Nahivin, sözcükleri sözlük alanından çekip tedavüle sokarak ele aldığını ve bu işlem sırasında nahivin i'râba dönüştüğünü beyan eder. İ'râbın nahivin anahtarı olduğunu hatta tek çözücü unsurun i'râb olduğunu söyler ve telifi dillerde i'râbın hareketler, tahlilî dillerde ise rabita (yardımcı fiiller) olduğunu dile getirir. Sözcüklerin tek başına veya cümle içerisinde ifade ettiği anlamdan ziyade, tek başına cümle içerisinde elde ettiği konum ve diğer bağlayıcı unsurlarla beraber elde ettiği anlamın önemini vurgularken, Cürçânî'nin nazım nazariyesine dikkat çeker ve Cürçânî'nin nazım nazariyesinin, belâgatten ziyade nahivde bulunan bahsi geçen söz dizime ışık tuttuğunu vurgulamaktadır.⁷⁴

Özetlersek, sözcüklerin sonlarında gerçekleşen değişime, i'râb; söz konusu değişimin kendi aracılığıyla anlaşılabilmesi ilme ise nahiv; sözcüklerin değişik formlara girerek oluşturduğu değişimlere de sarf denir.

İ'râb-Alfabe İlişkisi

Arap dilinde yardımcı fiil kavramını, son zamanlarda gelişen iletişim ve etkileşim neticesinde diğer dünya dilleri ile Arap dilini karşılaştırma fırsatını bulan yirminci yüzyılın Arap dil bilimcilerinin gündeme taşıdığı bir konu olduğu anlaşılmaktadır. Arap alfabesinde sesli harfler ile yardımcı fiillerin bulunmaması neticesinde i'râb ve isnâd gibi sistemlerin ortaya çıktığını düşünüyoruz. Bu nedenle i'râb, isnâd ve yardımcı fiiller ile alfabelerde sesli

⁷² Antâkî, *Fıkhu'l-Luğah*, 31/32.

⁷³ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 143; Abduh er-Râcîhî, *Fıkhu'l-luğati'l-Arabiye*, (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiye, 1972), 45/46.

⁷⁴ Abdüsselam el-Müseddî, *el-Arabiyyetü ve'l-irâb*, (Tunus: Merkezu'n-Neşri'l-Câmi, 2003), 69/76.

harflerin bulunup bulunmama durumları birbirleriyle ilişkili olduğu kanaatindeyiz.

Arap yazısı, Latin yazısı gibi sesli harfleri de kapsayan bir yazı sistemine sahip olsaydı, *îrâb* ve *isnâd* gibi sistemlerin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmayacaktı. Örneğin Arap alfabesiyle yazılmış olan (جائني زيد), (رأيت زيدا) ve (مررت بزيد) cümlelerini doğru okuyabilmemiz için *îrâba* ihtiyaç duyarız. (زيد قام) cümlesini doğru okuyabilmemiz için *îrâbla* beraber *isnâd* sisteminden de haberdar olmamız gerekir. Eğer (جائني زيد), (رأيت زيدا) ve (مررت بزيد) cümleleri sesli harflere sahip yazılardan olan Latin alfabesiyle: (câeni zeyd **un**), (reeytu zeyd **en**) ve (merertu bi zeyd **in**) şekliyle yazarsak *îrâba* gerek duymayız. Aynı şekilde (زيد قام) cümlesini de Latin alfabesiyle: (Zeyd un kâim **un**) şeklinde yazarsak, *îrâbla* beraber *isnâda* da gerek duyulmaz. Çünkü cümle sonunda bulunan “**un**” sözcüğünü yardımcı fiil olarak değerlendirebiliriz. “Zeyd” sözcüğünden sonra gelen “un” ise zikredilmesi zorunlu olmadığından önem arz etmez. Söz konusu cümleler, Arap yazısıyla yazıldığında olumlu cümle yapılarında *isnâd* ile sağlanan yardımcı fiiller, Latin harflerle yazıldığında ise ortaya çıkarlar.

Latin alfabesiyle yazılan bir dilde sesli harfleri çıkartırsak, Sami dillerinde olduğu gibi metinleri okumak zorlaşacaktır. Arapça’da metinleri doğru okumak için geliştirilen *îrâb* ve *isnâd* gibi benzer sistemlere ihtiyaç duyulacaktır. Bununla beraber ilgili dilin gramer yapısına ve o dili konuşan halkın gelenek, kültür ve tarihine de hâkim olmak gerekecektir. Örneğin İngilizcede “girl” olarak yazılan sözcüğü, “grl” şeklinde yazarsak söz konusu sözcüğün “girl” olduğunu ve “gör1” şeklinde okunabileceğini bilebilmemiz için İngiliz dil yapısı, İngiliz sözlük bilimi, İngiliz tarihi, geleneği vb. kültür unsurlarının tamamına ya da bir kısmına hâkim olabilmemizi veya en azında söz konusu sözcüğü daha önce duymamızı gerektirebilir. Latin harflerle yazılan günümüz Türkçesi için de durum farklı değildir. Örneğin “Hil” kelimesinde sesli harfler yazılmadığı zaman, sözcüğü doğru okuyabilmemiz için Türkçe dil yapısına, kültürüne ve kelimenin içinde bulunduğu metnin anlam bütünlüğünü ifade eden “siyâk” gibi sistemlere hâkim olmamız gerekir. “Bu yıl kızlar arasında Hil birinci oldu” dersek, Hilal olarak okunur. “Erkekler arasında Hil birinci oldu” dersek Halil olarak okunur. “Hil dini bir kavramdır” dersek, Helal olarak okunur. Yani söz konusu toplumda Halil erkeklerin, Hilal kadınların Helal ise dini bir kavram olduğu gibi genel kültür alt yapısına sahip olmazsak sözcüğü doğru olarak okuyamayız. Aynı şekilde sözcüğün içinde geçtiği cümlenin anlam bütünlüğüne de dikkat edilmesi gerekir.

Görüldüğü üzere herhangi bir yazıda sesli harfler yoksa metinleri doğru okuyabilmemiz için *îrâbla* beraber söz konusu dili ve konuşanları tüm yönleriyle en ince ayrıntılara kadar bilinmek gerekecektir. Bu konuya yıllar

önce İbn Haldun (ö. 808/1406), dil melekeleri edinimi konusunu ele alarak şöyle değinmiştir:

Günümüzde Arap dili melekeleri bozulup yok olmakla karşı karşıyadır. Bununla beraber dillerin kendilerine özgü melekelerle sahip oluşları, Arap dilinin de öğrenilebileceğini göstermektedir. Tıpkı diğer melekelerde olduğu gibi. Arap dilini öğrenip meleke edinmek için Kur'an, hadis, eski kuşak sözleri, Arap önde gelenlerinin seçi' ve şiirleriyle konuşmaları, sonradan Araplaştırılmış olan entelektüellerin konuşmaları vb. Arapların üsluplarına uygun olan eski sözlerini öğrenmek gerekir. Gerek şiir ve gerekse nesir olan çok sayıda Arap sözlerinin öğrenmek suretiyle Araplar içinde doğup büyüyen herhangi biri gibi gerekli bilgi ve brikime sahip olunur. Bu şekilde içinde geçenleri de öğrendiği Arap sözlerinin dizimi ve ibarelerine uygun bir şekilde dile getirebilir. Böylece çok sayıda uygulama ve tekrar sayesinde öğrendiği Arap sözleri, pratikleşerek kendisinde meleke haline gelir.⁷⁵

Arap dilinde olumlu cümle yapılarında isnâd ile sağlanan yardımcı fiiller; Farsçada (est), İngilizcede (am, is, are) ve Türkçede ise (dır) sözcükleri gibi yardımcı fiiller ile sağlanmaktadır. Ayrıca Arap dilinde olumlu cümle yapılarında sözcüklerin sonunda (ة), (ة) ve (ة) şeklinde yazılan ve (en), (in), (ön) sesleriyle ifade edilebilen işaretleri de yardımcı fiil olarak kabul edebiliriz. Görüldüğü üzere Arap dilinde sesli harfler bulunmadığından olumlu cümle yapılarında yardımcı fiiller, hareketler aracılığıyla ifade edilebilmiştir. Arap dilinde yardımcı fiiller mantığının bulunmadığı ve olumlu cümle yapılarında da ifade edildikleri seslerin Arap alfabesinde müstakil harflerle değil, hareketlerle ifade edilebildiğinden isnâd sisteminin geliştirilmesine gereksinim duyulmuştur.

Olumsuz cümle yapılarında ise yardımcı fiiller, لیس gibi müstakil bir kelimeden oluşuyor olsa da Arap grameri yardımcı fiil eksenini üzerinde kurulmadığından gramerin hangi konusu kapsamında değerlendirilmesi gerektiği tam anlamıyla bilinmemiştir.

Hint-Avrupa dil ailesine mensup olan dillerde bulunan yardımcı fiiller, Arap dilinde hak ettikleri itibarı görmemesi nedeniyle (ليس) ve benzeri sözcükler, nakıs, mukârebe veya şurû gibi kategorilere sokulmaya çalışılmıştır.

Fransızca'da (être), İngilizcede (to be), Almanca'da (sein) ve Farsça'da ise (est) ile ifade edilen (كيتونة) fiili (yardımcı fiiller), Arapça'da isnâd ile ifade edilen ve isim cümlelerinde müsned ileyhinin sonunda buluna zamme ile

⁷⁵ Veliyyüddin Abdurrahman Muhammed b. Haldun, *el-Mukaddime*, nşr. Abdullah Muhammed ed-Derriş (Dımaşk: Dâru Y'arab, 2004), 2: 384; Yusuf es-Saydâvi, *el-Kefâf Kitâbun yû'idu savğa kavâidi'l-luğati'l-Arabiyeti* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1999), 1: 56

temsil edilir. Hint-Avrupa dillerinde yardımcı fiiller, Arapça'da zikredilmezler. Örneğin İngilizce olan (The soldier is courageous) cümlesinde bulunan yardımcı fiil, Arapça olan (الجندي شجاع) cümlesinde zamme ile sağlandığı gibi Hint-Avrupa dillerinde de yardımcı fiiller aracılığıyla isnadın temsil edildiğini göstermektedir.⁷⁶

Müseddî, söz konusu varlık fiilini heyet (هيئة) fiili olarak isimlendirerek konuyu şöyle dile getirir: “Fransızca ve İngilizce gibi i’râb sahibi olmayan dillerde müpteda ve habere eşdeğer olan taraflar arasında ilişki kurmak için üçüncü bir unsuru kullanmak zorunluluğu vardır. Heyet (هيئة) fiilli olarak isimlendirilen bu unsur olmadan cümle kurulamaz”⁷⁷

Mehdî el-Mahzûmî ise Hint-Avrupa dillerinin aksine Arap dilinde isnadı (yardımcı fiili) belirten herhangi bir göstergenin olmadığını bununla beraber eski zamanlarda Arap dilinde de yardımcı fiillerin mevcut olduğunu daha sonra yaygın kullanımda yok olduğunu ve bazı kalıntıları günümüze kadar gelebildiğini söylemiştir. Örnek olarak Ümmü Akil b. Ebî Tâlib’in şiirinde geçen ve nahivcilerin zaide diye gösterdikleri (كان) sözcüğünü göstermiştir.⁷⁸

إذا تحب شئاً لبليل أنت تكون ماجدٌ نبيل⁷⁹

Corcî Zeydân (ö. 1332/1914), dil ailelerinin zamanla birbirlerinden ayrıldığı tezini savunmak amacıyla örnek olarak gösterdiği ortak bazı örneklerden varlık (الكون) fiili olduğunu söyler. Söz konusu fiilin Latince’de karşılığı (esse), Sanskritçe’de (as) olduğunu belirtir ve diğer Arî ailesine mensup dillerde de varlık fiilinin olduğunu dile getirir. İbranice’de (יש), Süryanice’de (يت) ve Arapça’da ise (يس) olduğunu dile getirir. Fakat Arapça’da varlık bildiren (يس) fiili, sadece olumsuzluk bildiren (لا) ile (يس)’nin birleşiminden oluşan (ليس) şeklinde kullanıldığını belirtir.⁸⁰

Aslında konu iyi incelendiğinde Arap dilinde de Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi varlık fiilinin bulunduğu ancak zamanla deforme olarak varlık mücadelesi verildiği anlaşılacaktır. Bu konuda ipucu (ليس) sözcüğüdür. Çünkü Corcî Zeydân’ın açıklamalarından ve Halil b. Ahmet’in “sözcüğün

⁷⁶ Ahmed Süleyman Yâkût, *Zâhretu’l-i’râb fi’n-nahvi’l-Arabî ve tatbîkuhâ fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (İskenderiye: Daru’l-Marifeti’l-Câmi’iyye, 1994), 26/27.

⁷⁷ Müseddî, *el-Arabiyye ve’l-irâb*, 72.

⁷⁸ Mahzûmî, *Fi’n-nahvi’l-Arabî*, 31/32; Yakut, *Zâhretu’l-İ’râb*, 27.

⁷⁹ Ümmü Akil, Ebû Tâlib’in eşi olan Fatima bint Esed’dir. Oğlu Akil’in küçüklüğünde oynatırken söylediği şiirlerdendir. Manası: Kuzey tarafından serin rüzgarlar estiğinde sen cömert ve asilsin. Bakınız: Bahauddin Abdullah b. Akil, *Şerhu İbni Akil* (Kahire: Dâru’t-Turrâs, 1980), 1:292.

⁸⁰ Corcî Zeydân, *el-Felsefetü’l-luğaviyye ve’l-elfâzü’l-Arabiyye* (Mısır: Matbaatü’l-Hilâl, 1904), 13/14.

aslı (لا أئین) 'dir. Hemze düşerek lam harfi, yâ harfi ile birleşip (ئئین) ye dönüşmüştür"⁸¹ sözünden de anlaşıldığı gibi Arap dilinde daha önce varlık fiili olarak (ئئین/eyse) kullanılmıştır. Fakat zamanla (ئئین/eyse) yok olmuş sadece olumsuz cümle yapısında olumsuz kalıbı olan (لا أئین/lâ eys) tedavülde kalmıştır.⁸²

Sami dil ailesi diğer dünya dil ailelerine göre Hint-Avrupa dillerine daha yakın olduğu için Arap dilinde varlık fiili kalıntlarına şahit olmak doğaldır. Zaten Arap dilinde varlık fiili olarak düşündüğümüz (eys)'e bakarsak, Latince'deki (esse), Sanskritçe'deki (as), İngilizce'deki (is), ve Farsça'daki (est)'e benzerlik teşkil ettiği görülecektir. Aynı şekilde olumsuz cümle yapılarında (lâeyse) sözcüğü ile sağlanan yapı, Farsçada (nist), İngilizcede (is not) ve diğer Hint-Avrupa dillerinde bulunan benzerleriyle ilişkilendirilebilir.

Osman Emin (ö. 1987) ise konuya farklı bakarak Arap dilinin isnâd sayesinde yardımcı fiillere gereksinim duymadığını belirterek şöyle devam eder: "Arap dilinde isim cümlesinde rabitanın (yardımcı fiilin) bulunmaması, Arap dilinin ideal bir dil olduğunun gösterir. Arap dilinde isnâd sayesinde özne ile yüklem arasında yazılmaya ve okunmaya gereksinim duymadan düşünsel bir ilişki kurulabilir. Hint-Avrupa dillerinde ise sadece düşünsel bir ilişkinin yetmediği aynı zamanda somut bir rabitaya (yardımcı fiile) de gereksinim duyulur."⁸³

Osman Emin'nin dile getirdiği söz konusu düşünsel ilişki, okurların derin bir bilgi ve birikime sahip olmalarını gerektirir. Oysa yazının, düşleri temsil eden işaretlerden ibaret olduğunu göz önünde bulundurursak, somut rabitanın yani yardımcı fiillerin önemi daha da anlaşılır olacaktır. Kuşaklar arasında buluna sosyokültürel farklılıklara da dikkat çekildiğinde yazının tamamen somut işaretlerden oluşması gerektiği net bir şekilde anlaşılacaktır. Zaten Arap yazısı tamamen somut işaretlerden oluşmadığı için düşsel ilişkiye ihtiyaç duyulmuştur. Düşsel ilişkinin, asgari düzeyde belli standartlara oturtmak amacıyla belli başlı kuralların konulmaya çalışılmıştır.

Bu çerçevede nahiv dil ekollerinden olan Basra ekolü, dil olguları mantığa uydurmaya çalışarak kıyâsa önem vermiş ve kriterlerden biri olarak kabul etmişlerdir. Oysa kıyâs, çerçeveyi daraltıp hareket alanını sınırlandırmaktadır. Böylece kıyâs ekseninde genel kurallar koymuşlar. Bu kurallara uymayanlara ise itibar etmemişlerdir. Kendi koydukları kurallara uymayan güvenilir ve doğru sözlerle karşılaştıkları zaman, takdir ve te'vil

⁸¹ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, nşr. Abdulhamid Hendâvî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlim, 4: 112).

⁸² Halil b. Ahmed'in Araplar tarafından (ئئین) sözcüğünün sadece (انتنى به من حيث أئین) cümlesinde kullanıldığı duyulduğunu söylemiştir. Bakınız: Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, 1: 105; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1: 190.

⁸³ Osman Emin, *Felsefetu'l-luğati'l-Arabiye* (y.y: Daru'l-Mısriyye, 1965), 25; Yâkût, *Zâhretu'l-i'râb*, 27.

ederek kendi kurallarına uydurmaya çalışmışlar. Uyduramadıklarını ise şâz olarak değerlendirmişlerdir. Kaynağı güvenilir olmayanları ise baştan yok saymışlardır. Kıraatlerde da aynı yöntemi uygulamışlardır. Kendilerine uyanları kabul etmişler, uymayanları ise şâz, hata ve lahn olarak değerlendirip kıraat sahiplerini eleştirmişlerdir. Böylece Allah'ın sözlerini bile kendi koydukları kurallara uymadığından, bazı sahabelerden gelen "Kur'an'da lahn var Araplar düzelterektir" rivayetine dayandırarak reddetmişlerdir. Bu kapsamda ⁸⁴(إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ) âyet geçen şeklinde (هَذَا) sözcüğün ref'i elifle olduğu, ⁸⁵(وَيَزِدُّكُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ) âyetinde geçen (أَوْلَادِهِمْ) mansûb olduğu ve ⁸⁶(وَالْأَرْحَامِ) âyetinde geçen (الأرحام) sözcüğünün ise mecrûr olduğu için kabul etmemişler. Amr b. Alla ise, (إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ) âyetine geçen (هَذَا) sözcüğün ref'i elifle okumaktan utandığını söylemiştir. Oysa Arapların Beni Haris b. Ka'b, Zebîd, Hasaam ve Benî Kinâne kabileleri hem rafi', hem de nasb durumlarında elif ile okudukları, Ebu'l-Hattab el-Ahfaş (ö. 177/793), Kisâi (189/805), Ferra' (ö. 207/822) ve Ebu Zeyd el-Ensâri (ö. 215/830) tarafından rivayet edilmiştir.⁸⁷

Saydâvî (ö. 2003), söz konusu kuralların saha çalışmaları neticesinde konulduğunu şöyle dile getirmiştir: Arap dili halkın konuştuğu şekilde kabul edilir. Dolayısıyla herhangi bir kurala bağlı değildir. Âlimler, güçleri yettiği kadarıyla kayıt altına almaya çalışmışlardır. Çöle çıkarak kabilelere uğrayarak ve konuşmaları dinleyerek saha çalışmaları yapmışlardır. Nahiv ise yapılan bu çalışma sonucunda elde edilen verilerle karşılaştırma yapılarak kıyâs yöntemiyle elde edilmiştir. Yani nahivciler dili inceleyip gerekli araştırmalar yapıldıktan sonra ilgili kuralları koymuşlardır. Örneğin Arapların (سَافِرٌ خَالِدٌ) denildiğini gören nahivciler, (جاء سعيدي), (نجح زهير) ve (غضب علي) cümleleri gibi milyonlarca örneği de onunla karşılaştırarak oluşturmuşlardır. Aynı şekilde (إن تجلسن تسترخ) cümlesine de (إن تغتربن تتجددن) cümlesi ve benzeri olan milyonlarca örnek karşılaştırma yoluyla elde edilmiştir.⁸⁸

Fakat Arap dili, büyüklüğü ve değişik kabileler tarafından kullanılan farklı lehçeleri de eklenince nahivciler tarafında oluşturulan kaideler kapsamına tümüyle girmesi mümkün olmamıştır. Çünkü Arap dili, onların oluşturduğu kaideler tarafından kontrol edilemeyecek kadar büyüktür. Bu nedenle nahivciler kendi koydukları kurallara uymayanları şâz sayıp rahatlamaya çalışmış veya te'vil ederek kendi kurallarına uydurmaya çaba harcamışlardır. Şairler de kendi şiirleri söz konusu kurallara ters olduğu zaman nahivcilerden te'vil edilip uydurmaları talep etmişlerdir. Nahivciler şairlerin talebi doğrultusunda hataları düzeltip kendi kurallarına

⁸⁴ Tâhâ Sûresi 20/63.

⁸⁵ En'âm Sûresi 6/137.

⁸⁶ Nisâ Sûresi 4/1.

⁸⁷ Mehdi el-Mahzûmî, *ed-Dersu'n-nahvî fi Bağdad* (Beyrut: Daru'r-Raid, 1987), 58/59.

⁸⁸ Saydâvî, *el-Kefâf*, 1: 36.

uydurmadıklarında ise şairler, onları hicvederlerdi. Örnek olarak Ferazdak'ın (ö 114/732) şu şiirini verebiliriz:

إِلَيْكَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ رَمَتْ بِنَا
هَمْوُمُ الْمَنَى وَالهُوَجْلَ الْمَتَعَسَّقُ
وَعَضُّ زَمَانٍ يَا ابْنَ مِرْوَانَ لَمْ يَدْعُ
مَنْ الْمَالِ إِلَّا مُسْحَتًا أَوْ مُجْلَفٌ⁸⁹

Dönemin nahivcilerinden Abdullah b. Ebi İshak el-Hadremî (ö. 117/735), (مُجْلَفٌ) sözcüğü (مُسْحَتًا) sözcüğüne atf edildiğinden kendisinin de (مُسْحَتًا) sözcüğünde olduğu gibi mansûb olması gerekir diyerek Ferazdak'ı eleştirmiştir. Bunu üzerine Ferazdak, tarihe geçecek (علينا أن نقول وعليكم أن تتأولوا!!) “İşimiz konuşmak, sizin işiniz ise yorumlamaktır” nahivcilere karşı meşhur sözünü söylemiştir.⁹⁰

es-Saydâvî, bir meslek grubunun toptan olarak bu kadar da alay edilerek aşağılandığını hayatında ne görüp ne de duyduğunu söyler. Buna rağmen bu konuda Ferazdak'ı eleştirmeyi de haksızlık olarak gördüğünü dile getirerek olayı şöyle gerekçelendirir: “Çünkü nahivciler ömürlerini şairlere gösterilmeyecek kadar kolaylıklar sağlamakla geçirdiler. Hatipler, hâkimler fakihler ve yazarlar gibi ümmetin diğer evlatlarından esirgedikleri toleransı şiir zarureti adı altına sadece şairlere gösterdiler. Nahivciler tarafından dili araştırmak bizzat amaç haline getirdiği görülmektedir. Gerçeklere ulaşmaktansa dilin özüne varmak için akıl yürüttüklerini görmekteyiz. Ömürlerini dil tahtasında piyon oynatmakla geçirirler. Gözlerini açtıkları andan ölüme kadar car-mecrûr, fail-mef'ûl, âmil-ma'm'ul ve hakîkî ile mütevehhim gibi nahiv kavramlarının kısır döngüsü içerisinde gider gelirler. Ferazdak, bütün bunları görmüş ve (bizim işimiz konuşmak, sizinkisi ise yorumlamaktır) meşhur sözü söylemeyi kendine hak bilmiştir” der.⁹¹

Başlangıçta Arap belâgatini de kapsayan metinleri doğru okuyabilmek için geliştirilen i'râb, daha sonra i'râb öğrenilmeden belâgat öğrenilmez gibi abartılan saçma düşüncelere dönüştürülmüştür. Yani araç olarak ortaya çıkan i'râbın amaç haline getirilerek iş şirazesinden çıkmıştır. Konuyla ilgili Saydâvî şöyle yakınmaktadır:

“Hangi yaşta olursa olsun belagatin öğrenilmesinin, nahiv ilminin öğrenilmesine bağlı olduğunu belirten ve zihinlere yerleşen bir düşünce vardır. Oysa Nahiv, dil öğretmez. Çünkü millete empoze edilen söz konusu aldatici düşüncenin gerçek dünyada karşılığı yoktur. Aksi takdirde Sibeveyhi'nin herkesten daha belîğ olması gerekirken buna karşın Züheyr (ö. 05/627), Trafe, İmriü'l-Kays (ö. 540 civarı), Eksem, Ali ve Ziyâd gibi Arapların öncü şairlerinden kabul edilenler, belîğ olarak kabul

⁸⁹ (المجلف), kayda değer olmayan; (الهُوَجْلُ), çölde bulunan yol; (المتعسف), doğru rehberlik yapmayan, kendisiyle doğru yere ulaşılmayan; (المسحت), kullanılmış, yok edilmiş ve tüketilmiş demektir. Bakınız: Saydâvî, *el-Kefâf*, 36/37.

⁹⁰ Saydâvî, *el-Kefâf*, 1: 36/37.

⁹¹ Saydâvî, *el-Kefâf*, 1: 37/38.

görmeyeceklerdir. Zira bahsi geçen şairlerin, i'râb ve binâ gibi nahvin konularından haberdar olmaları mümkün değildir. Çünkü nahiv ilmi söz konusu şairlerden yaklaşık iki yüz yıl sonra ortaya çıkmıştır. Ayrıca söz konusu düşünce doğru olsaydı, Arap gramer konusunda uzmanlaşmış oryantalistler de fesâhat ve beyân disiplinlerinde otoriter olarak değerlendirilmiş olacaktır. Nahiv, dilde bir düşünce akışı ve derin bir okuma neticesinde oluşan bir disiplindir. Nahiv uzmanları tarafından, bu disiplinin kavramlarından olan failin merfû', mef'ûlün mansûb ve muzâf ileyhinin ise mecrûr... olduğu, kendilerine has düşünce sistemleri ve izledikleri yöntemlerle uzun çalışma ve yorucu beyin fırtınalarından sonra keşfedilmiştir. Nahiv kitaplarını okuyanlar, söz konusu nahiv kavramlarının i'râb yönünde nasıl okunacağını öğrenir. Belâgat, nahiv kitaplarıyla öğrenilecek bir şey değildir. Belâgat öğrenmek isteyenler, nahiv öğrenmekle uğraşmasın. Tüm nahiv kitaplarının ana kaynağı olarak değerlendirilen Sîbeveyhî'nin "el-Kitâb" isimli eserinin, belâgat ilmine zerre kadar bir katkısı olmamıştır".⁹²

Civelek ise, i'râbın tamamen göz ardı edilmesine karşı çıkmış ve konuyla ilgili düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: "İ'râb olgusunun Arapça'daki varlığı, bazı i'râb karşıtlarının anlayışlarının aksine, dilin öğretiminde de bu olgunun tamamen göz ardı edilmesini ve yok sayılmasını imkansız kılmaktadır. Bununla birlikte dilin öğretiminde geçmişteki i'râba verilen aşırı önemden kaçılarak, daha sade ve öz bir i'râb anlayışının geliştirilmesi gerektiğine inanıyoruz. Bu bağlamda dil öğretim uzmanlarının dil öğretiminde i'râb konusunun basitleştirilmesine yönelik yoğun çalışmalar yapmaları gerekmektedir."⁹³

Sonuç ve Değerlendirme

Arap dilinin de mensup olduğu Sami dil ailesinin alfabeleri sessiz harflerden oluşmaktadır. Elif, vâv ve yâ harfleri hariç olmak üzere Arap alfabesi sessiz harflerden meydana gelir. Alfabenin sesli harfleri olan elif, "a" sesini; vâv, "o" sesini ve yâ ise "i" sesini gösterirken geride kalan diğer sesler hareketler aracılığıyla dile getirilmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle "e" sesi, fetha; "ı" sesi, kesra ve "u" sesi ise zamme ile dile getirilmiştir. Fakat Arap yazısında söz konusu hareketler genel olarak yazılmazlar. Sözcüklerin sonlarında bulunan hareketler, i'râb aracılığıyla bilinebilirler. Sözcüklerin baş ve orta kısmında bulunan hareketler ise, zabt ve siyâk sayesinde bilinebilir. Başka bir ifadeyle söz konusu hareketler, yazıyı okuyan kişinin yetenek, bilgi ve birikiminin yardımıyla tahmin edilerek ortaya çıkartılır.

Bu nedenle Arap dilinde metinleri doğru okuyup anlamak için i'râba gerek duyulmaktadır. Arap gramer ve morfolojisini oluşturan disiplinlerden olan nahiv ve sarf ilimlerinin de i'râb olarak adlandırılmasını göz önünde

⁹² Saydâvî, *el-Kefâf*, 1: 54.

⁹³ Civelek, *Arap Dilinde İ'râb Olgusu*, 150.

bulundurursak, i'râbın daha da önem kazandığını göstermektedir. Bu kapsamda dillerin yazıldığı alfabelerde sesli harflerin bulunup bulunmamasının önemini gösteren unsurlardan olan tümevarım ile tümdengelim yöntemlerine de dikkat çekmekten fayda vardır. Örneğin; sesli harf barındıran Latin alfabesiyle yazılan bir metni doğru okuyup yazabilmek için okuyazar olabilmek yeterliyken; sesli harflerin bir kısmını barındırmayan Arap alfabesiyle yazılan dillerde ise metinleri doğru okuyabilmek ve yazabilmek için söz konusu dili en ince ayrıntılarına kadar bilmek gereklidir. Bununla beraber bu dili konuşanların sosyal, siyasal, psikolojik gibi tüm değerlerinden de haberdar olunmalıdır. Sessiz harflerden oluşan Sami dil ailesine mensup yazıları okuyabilmek için söz konusu dili tüm yönleriyle bilmekle beraber o dili konuşanların da sosyal ve siyasal yapıları ve geçmişleri gibi geniş bir alanda otoriter olması gerektirir. Bu nedenle tümdengelim sistemi uygulanmaktadır. Buna karşın sesli harflerin tümüne ya da büyük bir kısmına sahip olan Latin yazısıyla yazılmış metinleri okuyabilmemiz için sadece 29 harfin öğrenilmesi yeterlidir. Yani tümevarım uygulanır. Sesli alfabelerde yazı bir araç iken sessiz alfabelerde kısmen araç olmakla beraber aynı zamanda amaç olarak da değerlendirilebilir. Sesli alfabeyle öğrenip okumaya geçebilmek için ortalama bir ay gibi kısa bir süreye gerekirken, sessiz alfabeyle sahip yazıları okuyabilmek için yıllar ister. Sesli alfabeyle yazılan metinlerin anlamı bilinmezse bile okunabilirken, sessiz alfabe ile yazılan metinleri doğru okuyabilmek ile literatürde otoriter olmak birbiriyle doğru orantılıdır. Sessiz alfabeyle yazılan başta Arap yazısı olmak üzere Sami dil ailesine mensup yazıların bizzat kendileri değerli olması bundan kaynaklanır. Çünkü bir şeyin değeri, elde edilmesi için harcanan emek ile ölçülür. Semâvî kitapların bu yazılarla indirilmiş olmaları da bu yazıların değerini daha da artırmıştır. Başka bir ifadeyle sesli harflere sahip olan alfabeyle yazılan yazılar araç iken, tüm harfleri sessiz olan alfabelerle yazılan yazılar kısmen amaç olmakla beraber daha sonra tamamen amaç haline getirilerek adeta kutsallaştırılmıştır.

Kaynaklar

- Antâkî, Muhammed. *Dirâse fi fikhü'l-Luğah*. Beyrut: Dâru's-Şarkı'l-Arabi, 1969.
- Berâzî, Mecd Muhammed el-Bâkir. *Fıkhü'l-luğati'l-Arabiyye*. Ürdün: Dâru mecd Lâvî li'n-neşri ve tevzî', 1987.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd el-Fârâbî. *Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*. Nşr. Ahmed Abdulgaffur Attar. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilmi li'l-Melâyîn, 1990.
- Civelek, Yakup. *Arap Dilinde, İ'râb Olgusu*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2003.
- Cürçânî, Ebubekir Abdulkahir b. Abdurrahman b. Muhammed. *el-Cümel/el-Cürçâniye*. Nşr. Ali Haydar. Dımaşk: Mektebetü Mecmeu'l-Luğati'l-Arabiyye, 1972.
- Çârperdi, Fahrudin Ahmed b. Hasan. *Kitâbü'l-Muğnî*. İstanbul: Şifa Yayınları, 2012.
- Demir, Ramazan. *Birgiovî'nin İzhâru'l-Esrâr Adlı Eserinde Âmil, Ma'mûl ve Amel (İ'râb) Terimleri*. Bursa: Emin Yayınları, 2012.
- Demir, Ramazan. "İ'râb Terimi ve İbn Hişâm'ın Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-sedâ Adlı Eserinde İ'râb Uygulaması". *Journal Of İncercultural and Religious Studies* ISSN: 2147-0405/1 (2011): 88-102.
- Ebu Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan el-İmâm Esîru'd-dîn el-Endelüsî. *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-Arab*. Nşr. Ramazan Abdüttevab - Recep Osman Muhammed). Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998.
- Enbârî, Kemâlüddîn Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed. *Esrâru'l-Arabiyye*. Leiden- Hollanda: Brill Matbaası. 1886.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*. Nşr. Abdulhamid Hendâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Ğelâyînî, Mustafa. *Câmiü'd-dürûsi'l-Arabiyye*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005.
- Hamlâvî, Ahmed. *Şezâ'l-Urfi fi fenni's-sarrfi*. Beyrut: Dâru İbn-i Hazm, 2006.
- Harîrî, Ebû Muhammed el-Kasım b. Ali b. Muhammed b. Osman. *Şerhü Mulhat'i'l-İ'râb*. Nşr. Ahmed Muhammed Kasım. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2002.
- Hâşimî, Seyyid Ahmed. *el-Kavâidü'l-esâsiyye li'l-Luğati'l-Arabiyye*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Esâsiyye [ts.]
- Mahzumî, Mehdî. *ed-Dersu'n-nahvî fi Bağdâd*. Beyrut: Dâru'r-Râid, 1987.

- Mahzumî, Mehdî. *Fi'n-nahvi'l-Arabî nakdün ve tevcih*. Beyrut: Daru'r-raidi'l-Arabî, 1986.
- Müseddî, Abdüsselam. *el-Arabiyye ve'l-irâb*. Tunus: Merkezu'n-Neşri'l-Câmî', 2003.
- Emin, Osman. *Felsefetu'l-luğati'l-Arabiye*. [y.y.]: Daru'l-Misriyye, 1965.
- Sâmerrâî, Fazıl Salih. *el-Cümletü'l-Arabiyye ve'l-ma'nâ*. Ürdün: Dâru'l-Fikr, 2017.
- Sâmerrâî, Fazıl Salih. *Me'âni'n-nahv*. Ürdün: Daru's-Selâttin, 2010.
- Saydâvî, Yusuf. *el-Kefâf kitâbun yû'idu savğa kavâidi'l-luğati'l-Arabiyyeti*. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-fikir, 1999.
- Süyûtî, Celaluddin. *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahvi*. Nşr. Abdul'âl Sâlim Mükrem. 9 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Râcihî, Abduh. *Fıkhü'l-luğati'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'n-nahdati'l-Arabiye, 1972.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali b. el-Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbr el-Fârûkî el-Hanefî et-Tehânevî. *Mevsûatü Keşşâfü istilâhâti'l-fünûni ve'l-ulûm*. Nşr. Refik el-Acem - Ali Dahruc. 2 Cilt. Lübnan: Mektebetu Lübnan Nâşirûn, 1996.
- Hasan, Abbâs. *en-Nahvu'l-vâfî*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-ma'rifa, 1974.
- İbn Akîl, Bahauddin Abdullah. *Şerhu İbni Akîl*. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, 1980.
- İbn Cinnî, Ebu'l- Feth Osman. *el-Lüma' fi'l-Arabiyye*. Nşr. Fâiz Fâris. Kuveyt: Dâru'l-kutubi's-sekâfiyye, 2010.
- İbn Ebü'r-Rebî', Ubeydullah b. Ahmed b. Ubeydullah el-Kureşî el-İşbilî es-Sebtî. *el-Basît fi Şerhi Cümeli'z-Zeccâcî*. Nşr. 'Ayyâd b.İd es-Sübeytî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1986.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriya el-Kazvîni er-Râzî. *es-Sâhibî fi fıkhî'l-luğati'l-Arabiyye ve mesâilihâ ve süneni'l-Arabi fi kelâmihâ*. Nşr. Ahmed Hasan Besec. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1997.
- İbn Haldûn, Veliyyüddin Abdurrahman Muhammed. *el-Mukaddime* Nşr. Abdullah Muhammed ed-Derviş. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru Ya'rab, 2004.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullah b. Hişâm el-Ensârî. *Katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ*. Nşr. Muhammed Yasır Şeref. Lübnan: Mektebetu Lübnan, 1990.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullah b. Hişâm el-Ensârî. *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*. Nşr. Muhammed Yâsır Şeref. Lübnan: Mektebetu Lübnan 1990.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullah b. Hişâm el-Ensârî. *Şerhu'l-Lemhatü'l-bedriyye fi ilmi'l-luğati'l-Arabiyye*. Nşr. Hadi Nehr. 4 Cilt. Ürdün: Dâru'l-yazverdi'l-ilmiye li'n-neşri ve tevzî', 2007.

- İbn Mâlik, Cemalüddin Muhammed b. Abdullah b. Abdullah et-Tâi el-Ceyyâni el-Endelüsî. *Şerhu't-Teshil*. Nşr. Abdurrahman Seyyid ve Muhammed Bedevî el-Mahtun. 4 Cilt. Y.y: Dâru Hicir 1990.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukrim b. Ali Ahmed el-Ensârî el-İfrîkî el-Mısırî. *Lisânu'l-Arab*. Nşr. Abdullah Ali el-Kebîr - Muhammed Ahmed Hasbullah - Haşîm Muhammed eş-Şâzelî. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2003.
- Meylânî, Muhammed b. Abdürrahim b. Muhammed b. Bedruddin el-Omeri. *Şerhu'l-Muğni*. İstanbul: Şifa Yayınları, 2012.
- Molla Câmî, Nuruddin Abdurrahman. *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye*. İstanbul: Şifa Yayınları, 2015.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muktadab*. Nşr. Muhammed Abdülhalik Adîme. 4 Cilt. Kahire: Metâbî'u'l-ehrâm et-ticariye, 1994.
- Yâkût, Ahmet Süleyman. *Zâhretu'l-i'râb fi'n-nahvi'l-Arabî ve tatbîkuhâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. İskenderiye: Dâru'l-marifeti'l-camiyye, 1994.
- Zeccâcî, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. İshak. *el-İdâh fi ileli'n-nahvi*. Nşr. Mâzin el-Mübârek. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1996.
- Zeydân, Corcî. *el-Felsefetü'l-luğaviyye ve el-elfâzu'l-Arabiyye*. Mısır: Matbaatu'l-Hilâl, 1904.